

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА
МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

САМАРҚАНД ИҚТИСОДИЁТ ВА СЕРВИС ИНСТИТУТИ

«Сервис ва туризм» факультети

«Халқаро туризм ва туризм сервиси» кафедраси

«Ҳимояга тавсия этилди»
“Халқаро туризм ва туризм
сервиси” кафедраси мудири,

Баённома №. 2016 й. июнь

**5610200 “Меҳмонхона хўжалигини ташкил этиш ва
бошқариш” таълим йўналиши**

**МХТ-112-гуруҳ талабаси Раззоқов Шерали
Усмановичнинг**

**“Ўзбекистоннинг экотуристлик районлари
рекламаларини яратиш”
мавзусидаги**

**БИТИРУВ МАЛАКАВИЙ
ИШИ**

Илмий раҳбар: катта ўқитувчи Р.Ҳайитбоев.

САМАРҚАНД – 2016

Мундарижа

	Кириш.....	3
1-Боб	Ўзбекистоннинг экотуристтик районларида экотуризмни ривожлантиришнинг назарий ва ижтимоий-иқтисодий асослари.....	7
1.1.	Экотуризмнинг замонавий концепцияси ва амалиёти.....	7
1.2.	Ўзбекистонда экологик туризмни ривожлантиришдаги муҳим стратегик ва тактик вазифалар	10
1.3.	Ўзбекистонда экотуризмни ривожлантиришнинг ижтимоий-иқтисодий аҳамияти.....	12
2-Боб	Ўзбекистоннинг экотуристтик районлари ва бу экотуристтик районларда экотуризмни ривожлантиришдаги вазифалар..	18
2.1.	Ўзбекистоннинг экотуристтик районларининг тавсифлари.....	18
2.2.	Ўзбекистоннинг экотуристтик районларида экотуризмни ривожлантиришдаги вазифалар.....	25
2.3.	Экотуризм маршрутларида туристларнинг ҳаёти хавфсизлигини таъминлашнинг чора-тадбирлари.....	28
3-Боб	Ўзбекистоннинг экотуристтик районларида экотуризмни ривожлантиришнинг самарали йўналишлари.....	40
3.1.	Ўзбекистоннинг экотуристтик районларига турмаршрутлар ишлаб чиқиш ва уларнинг рекламаларини яратиш.....	40
3.2.	Ўзбекистоннинг экотуристтик районлари рекламаларини яратиш.....	52
	Хулосалар	57
	Тавсиялар	59
	Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.....	60

Кириш

Туризмда районлаштиришнинг кўп жиҳатларини ўрганиш, таҳлил қилиш натижасида мамлакат туризмини ривожлантириш учун албатда туризм географиясини мукамал ўрганишимиз зарур бўлади. Чунки, туризм географиясининг методлари давлатда туризмни ривожлантиришнинг устивор йўналишларини ишлаб чиқишда ишлатилади, туристик районларни ва уларнинг туристик сиғимларини аниқлайди, туристик талаб ва туристик оқимнинг географиясини башоратлайди, иқтисодиётда туризм соҳасининг самарали фаолият кўрсатишдаги кўплаб муоммоларнинг ечимини ишлаб чиқади, туристик ҳудудларнинг туризмдаги даражаларни белгилайди, туризмни ташкил қилиш муаммоларини ечиб беради.

Иккинчидан, ҳар қандай соҳа ўзининг ривожланишида тўғри районлаштирини талаб қилади. Айнан районлаштириш ишлаб чиқаришда ҳам ҳудудий ёки маъмурий бўлинишда ҳам истқболда ривожлантириш режаларини тузишни осонлаштиради. Талабаларнинг районлаштириш бўйича тушунчаларини ва билимларини ошириш ва экотуристтик районлаштиришда туризмни географиясининг аҳамиятини билиб олиш учун мамлакатимизда туризмни районлаштиришнинг ҳозирги ҳолатларига тўхталамиз.

Чунки, туризм ривожланган Европа давлатлари, АҚШ, Канада, Япония, Хитой, Малайзия, Австралия ва бошқа давлатлар ўз давлати ҳудудларини туристик–географик жиҳатдан районларга ажратиб ривожлан тирмоқда. Мамлакат ҳудудларини туризмни ривожлантириш жиҳатларидан районлаштириш истикболда асоосий йўналишлардан бўлиши кутилаётган экологик туризмни ривожлантириш районларини белгилашни ёки экотуризм ресурсларининг географик жойланишини районлаштиришни осонлаштиради. Бу талабларни амалга ошириш учун ҳам туризм географияси нинг туризмни районлаштириш масалаларини ўрганиш лозим.

Қачонки, миллий туризм географиясининг назарияси ва методология сини, туризмда туристик–географик тадқиқотларнинг методологиясини

(баҳолаш, сўров, таснифлаш, типологик, хариталаш) ва туризм тадқиқотларида замонавий илмий туризм географияси концепциясини ишлаб чиққанимизда мамлакат туризмини географик районлаштирилишининг имкониятлари яратилади.

Ҳозирги вақтда экологик туризм “Туризм ва экскурсия жаҳон кенгаши”нинг ва «Бутунжаҳон туризм ташкилоти»нинг маълумотлари бўйича жадал ривожланиб бораётган туризм индустрияларининг бири ҳисобланади. Яъни экологик туризмнинг жаҳон туризм индустриясидаги улуши—10% дан то 20% гачани, экотуризм хизматларидан олинadиган даромад 55 млрд. доллар ва унинг йиллик ўсиши 30% ни ташкил қилмоқда. Шунингдек, истиқболдаги 2020 йилгача экотуризм жаҳон туризмидаги асосий стратегик йўналишлари дан бири бўлиб боради.

Ўзбекистонда экотуризмнинг ривожланиши нафақат маънавиятимиз, илм-фан, маданият, маърифат, табиатни муҳофаза қилиш, экотуристларни жалб қилиш, биологик хилма-хилликни сақлаш муаммоларини ҳал қилишга балки, шу билан бирга иқтисодий масалаларни, маҳаллий халқимизнинг ижтимоий-иқтисодий шароитини яхшилаш, янги иш жойлари билан таъминлаш, мамлакатимиз иқтисодиётининг ўсишига катта ҳисса қўшади. Мамлакатимиз дунёда экотуризм ресурсларига бой давлатлар қаторида туради ва Марказий Осиёда, дунё мамлакатларининг ўзаро алоқаларини географик жиҳатдан боғловчи давлатдир. Шу сабабли ички, халқаро туристик оқим ва экотуристтик оқим ҳам бизда кучайишининг жуда катта, салоҳиятли имкониятлари бор.

Шундай имкониятларнинг энг муҳимларидан бири Ўзбекистоннинг экотуристтик районларида экотуризмни ривожлантиришнинг тобора долзарб масалага айланиб бораётганлиги ҳисобланади. Юқорида қайд қилганимиздек, ҳар бир иқтисодий-ижтимоий ишлаб чиқариш соҳалари иқтисодиётни ривожлантириш мақсадларида ўзининг ишлаб чиқаришда фойдаланиш районларини талаб қилади.

Шу ўринда таъкидлаш лозимки, мамлакатимизда экотуризмни ривожлантиришда энг катта ютуқлардан бири- «Ўзбекистоннинг экотуристик районлари харитаси»нинг яратилганлиги ҳисобланади.

Ўзбекистонда экотуризмни ривожлантиришда унинг экотуристик районларидан фойдаланиш масалалари ҳалигача жиддий тадқиқ қилинган эмас. Лекин мамлакатимизда экотуризмни ривожлантиришнинг тобора долзарб масалаларга айланиб бораётганлиги мавжуд экотуристик районларда экотуризмни ривожлантиришнинг самарали йўллари, йўналишларини ишлаб чиқишни кун тартибига қўймоқда.

Ушбу долзарбликнинг мазмуни ва моҳиятини тўғри тушунган ҳолда битирув малакавий ишнинг мавзуси- *“Ўзбекистоннинг экотуристик районлари рекламаларини яратиши”*-деб белгиланди.

Битирув малакавий ишнинг долзарблиги-Ўзбекистоннинг экотуристик районларида экотуризмни ривожлантиришнинг самарали йўллари ва йўналишларини ишлаб чиқиш тадқиқотларининг бошланмаганлиги, бундай илмий-амалий ишланмаларга мамлакатимизда экотуризмни ривожлантиришда кучли зарурий талабларнинг келиб чиқаётганлиги ҳисобланади.

Битирув малакавий ишнинг ўрганиш объекти-Ўзбекистоннинг экотуристик районларидир.

Битирув малакавий ишнинг предмети- Ўзбекистоннинг экотуристик районларида экотуризмни ривожлантириш масалаларини тадқиқ қилишдан иборат.

Битирув малакавий ишнинг илмий янгилиги- Ўзбекистоннинг экотуристик районларида экотуризмни замонавий талаблар асосида ривожлантиришнинг самарали йўллари ишлаб чиқиш йўналишидаги дастлабки тадқиқотлардан ҳисобланади.

Битирув малакавий ишнинг мақсади- Ўзбекистоннинг экотуристик районларида экотуризмни замонавий талаблар асосида ривожлантиришда уларнинг экотуристик рекламаларини яратишдан иборатдир.

Битирув малакавий ишнинг вазифалари- Ўзбекистоннинг экотуристик районларида экотуризмни замонавий талаблар асосида ривожлантиришда уларнинг экотуристик рекламаларини яратишнинг усуллари, йўллари ва талабларини ишлаб чиқиш ҳисобланади.

Битирув малакавий ишнинг амалий аҳамияти- битирув малакавий ишнинг ўз олдига қўйган мақсади ва вазифаларининг бажарилиши натижасида ишлаб чиқилган илмий-амалий ишланмалар асосида яратилган тавсиялар ва таклифлар мамлакатимизда экотуризмни ривожлантиришда фаолият кўрсатаётган туристик фирмалар, туристик ташкилотлар ва туризмдаги тадбиркорликларга амалиётда фойдаланиш учун берилади.

Битирув малакавий ишнинг таркиби- кириш, 3 та боб, биринчи ва иккинчи бобда 3 тадан, 3- бобда 2 та параграф саволлари, хулосалар, тавсиялар ва фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат. Ишда 25 та расмлар, 1 та график-чизма ва 21 та илмий манбалар рўйхати келтирилди. Ишнинг ҳажми 61 бетдан иборат бўлиб компьютерда саҳифаланди.

1-Боб. Ўзбекистоннинг экотуристлик районларида экотуризмни ривожлантиришнинг назарий ва ижтимоий-иқтисодий асослари

1.1. Экотуризмнинг замонавий концепцияси ва амалиёти

Ўзбекистонда экологик туризмни ривожлантириш Концепцияси ишлаб чиқилган. Экологик туризм ривожланган ва экологик туризмни ривожлантираётган давлатларнинг экологик туризмни ривожлантириш концепцияларини умумлаштириб жаҳонда экологик туризмнинг замонавий концепцияси ва амалиётини қуйидаги йўналишларда қўриш мумкин;

- ❖ Экологик туризм ривожланган АҚШ ва Канада давлатларининг экотуриزمни кучли амалиётга асосланганлиги, экологик туризмнинг стратегик ва тактик режалари асосида ривожлантирилиши;
- ❖ Экологик туризм ривожланган Ғарбий Европа давлатлари экотуризмни кучли илмий назария ва амалиётга асосланганлиги, экологик туризмнинг стратегик ва тактик режаларга асосланиб ривожлантирилиши;
- ❖ Экологик туризмни ривожлантиришда Австралия моделининг устиворликга эришиб бораётганлиги ва экологик туризмни ривожлантириш давлатлар сиёсатига айлантирилиб борилаётганлиги;
- ❖ Экологик туризмни ривожлантиришга киришаётган Осиё давлатларида экологик туризмни ривожлантириш ўзининг дастлабки босқичида ва бу давлатларда экотуризмни ривожлантиришнинг концепцияси ва давлат дастурларини ишлаб чиқиш суи кечаётганлиги;
- ❖ Африка давлатларида экологик туризм нотекис ривожланаётганлиги ва бу давлатлар ўзларида экотуризм ресурслари салоҳиятларига қараб ривожлантиришнинг Ғарбий Европа давлатлари экотуризмни дастурлари ва моделларини экологик туризм амалиётида қўллаётганлигини келтириш мумкин.

Келтирилган ахборотлардан маълум бўладики, экологик туризмни ривожлантиришга давлатлар ҳар хил қарашмоқда. Лекин энг муҳими, жаҳон

даги давлатлар ўзларининг экотуризм ресурсларидан имконият борица экологик туризмни ривожлантиришда фойдаланишга киришиб бормоқдалар.

Иккинчидан, экотуризмнинг замонавий концепцияси ва амалиёти экологик туризм ривожланган давлатларда тобора такомиллашиб бориши кузатилмоқда¹. Бу такомиллашишлар экологик туризмнинг тамойилларини мукаммаллаштириш, экологик турларни экологиялаштириш, экотуристларни табиатни сақлаш ва табиий ресурсларни муҳофазаси қилиш ишларидаги ихтиёрий ҳамкорлигини, ташаббускорлигини кучайтиришдан иборат бўлиб бормоқда.

Туризм ривожланган давлатларда экологик туризмнинг замонавий концепцияси ва амалиётига ҳозирга келиб қуйидаги тартиблар билан такомиллаштирилди; - яъни, экотурлар қуйидагиларга амал қилинганда экологик туризм тури ёки экотуризм дастури дейилиши белгиланди²;

- ❖ экотуристлар фойдаланадиган транспорт воситаси экотур талабларига тўлиқ жавоб бериши;
- ❖ туристларнинг озиқ- овқатлари экологик тоза ва фойдали бўлиши, бу озиқ-овқат хилларида маҳаллий озиқ-овқатлар ва мевалар бўлиши;
- ❖ экомаршрутларда юқори малакали гид-экскурсиячилар экотуристларни уларда қизиқиш ва ҳайратланиш ҳосил қилувчи табиий ландшафтларга бошлаши;
- ❖ экотурлар дастурига қуйидагилар- экологик ўқув сўқмоқларига бориш, табиатшунослик, ўлкашунослик музейларига билан таништириш, экотехнологик хўжаликларга бориш ва албатда маҳаллий экологик муаммолар билан танишиш мавзулари киритилиши;
- ❖ экотур маршрутларида ҳосил бўлган чиқиндилар умумий чиқиндилар уюмига ташлаб кетилмаслиги ва махсус қутиларда тўпланиб экотехнологик қайта ишлашга юборилиши;

¹. Guidelines for Protected Area Management Categories. Gland IUCN Com.on Nat. Parks and Protected Areas. Cambridge. UK. World Conservation Monitoring Centre, 1994.

². Дроздов А.В., Основы экологического туризма. Москва, Гардарики, 2005, 271 стр.

- ❖ экотурларда ва экомаршрутларда дам олиш ва гулханлар ёқиш кўнгил ҳоҳлаган жойларда, дам олиш учун тўхташ жойларида эмас балки, махсус мослаштирилган, тайёрланган жойларда ташкил қилиниши ва ўтказилиши;
- ❖ экотурларда қўзиқоринлар, мевалар, гуллар, шифобахш ўтлар ва табиий, ўзига хос, қизиқарли кўринишларга эга бўлган нарсалар фақат рухсат берилган жойларда терилиши;
- ❖ экотуристлар тўхтайдиган отеллар, кемпинглар ёки бошқа хил жойлаш тириш воситалари атроф табиий муҳитнинг табиий, экологик барқарор ривожланишига зарар келтирмаслиги, ҳалақат бермаслиги;
- ❖ экотуристлар тўхтайдиган отеллар, кемпинглар ва бошқа жойлаш тириш воситалари экологик тоза қурилиш материалларидан қурилиши;
- ❖ маҳаллий аҳолини экотуризмга ва унинг бизнесига, тадбиркорлигига жалб қилиш, маҳаллий ишлаб чиқаришни, маҳаллий анъанавий хўжалик шаклларини экотурлар орқали кучайтириш;
- ❖ экотуристларнинг маҳаллий—маданий анъаналарга ҳурмат билан қараши ва бу анъаналарнинг, урф-одатларнинг моҳиятига тушунишга ҳаракат қилиши;
- ❖ экотуристларнинг маҳаллий экологик муаммоларни ечишга ёрдам бериш имкониятларининг яратилиши;
- ❖ экотурдан олинадиган даромадлар тўлиқ маҳаллий бюджетга берилишининг таъминланиши.

Экологик туризмни ривожлантираётган ёки экологик туризмни ривожлантиришга киришаётган давлатлар шу жумладан Ўзбекистон ҳам экологик туризмнинг ҳозирги замонавий талабларини бажаришга албатда тайёр эмаслар. Шунинг учун ҳам бу давлатлар экологик туризмнинг замонавий концепцияси талабларини ўта қаттиқ, муаммоли талаблар ўрнида қабул қилиб экологик туризмни оммавий туризмга қўшиб ривожлантиришмоқда.

Бу ҳолатнинг бош сабаби албатда,бу давлатлардаги аҳолининг экологик саводхонлиги ва экологик маданиятининг анча паст даражаларда эканлиги дир.Шу билан бирга бу давлатлардаги аҳолининг табиат муҳофазасидаги тушунчалари ва давлатнинг табиатни сақлаш ва муҳофаза қилиш қарор ларига ва тадбирларига бефарқ қараши ҳисобланади.Шунинг учун ҳам экологик туризмнинг мақсади ва вазифаларини тўғри тушунган ва англаган АҚШ, Канада, Австралия,Япония ва Европа давлатларида экологик туризм жадал ривожланишга эга.

1.2.Ўзбекистонда экологик туризмни ривожлантиришдаги муҳим стратегик ва тактик вазифалар

Экологик туризмнинг замонавий концепцияси ва амалиёти масалаларини ўрганар эканмиз биз биринчи навбатда, Ўзбекистон Республикаси “Табиатни муҳофаза қилиш”Давлат қўмитасининг “Ўзбекистонда экологик туризмни ривожлантириш Концепция”сидаги талабларни бажаришимиз керак.

Экологик туризмнинг замонавий концепцияси ва амалиёти масалаларини ўрганар эканмиз мамлакатимизда экологик туризмнинг стратегик ва тактик вазифаларини Давлат миқёсида ишлаб чиқишимиз талаб қилинмоқда.Бизнинг фикр мулоҳазаларимиз, лойиҳаларимиз бўйича мамлакатимизда экологик туризмни ривожлантиришнинг стратегик вазифалари қуйидагилардан иборат бўлиши лозим:

- ❖ Давлат миқёсида экологик туризмни туризм соҳасидаги муҳим йўналиш деб қабул қилиш ва “Ўзбекистонда экологик туризмни ривож лантиришнинг Давлат дастури”ни қабул қилиш;
- ❖ Табиат муҳофазасида экологик туризм манфаатларига ва табиат муҳофазасига мос бўлган ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатларни қабул қилиш;

- ❖ “Ўзбекистонда экологик туризмни ривожлантириш Давлат дастури” асосида вилоятларда экологик туризмни истиқболда ривожлантириш дастурларини ишлаб чиқиш;
- ❖ “Халқаро экотуризм ташкилоти” ишлаб чиқган экологик туризмни барқарор ривожлантириш талабларини қабул қилиш;
- ❖ Экологик туризм ривожланган давлатларнинг илғор тажрибалари замонавий технологияларини ўрганиш ва миллий экологик туризмда жорий қилиш;
- ❖ Юқори малакали экологик туризм мутахассисларини тайёрлашга киришиш.

Ўзбекистонда экологик туризмни ривожлантиришдаги муҳим тактик вазифалар. Экологик туризмни ривожлантиришдаги тактик вазифалар қисқа муддатли, босқичма-босқич бажарилиши лозим бўлган режаларни ишлаб чиқиш бажариш орқали амалга оширилиши мақсадли бўлади. Хулосаларимиз бўйича Ўзбекистонда экологик туризмни ривожлантиришдаги муҳим тактик вазифалар қуйидагилардан иборат;

- ❖ Мамалякатимизда экологик туризм мутахассисларини тайёрлаш;
- ❖ Экологик туризм бўйича ички ва ташқи туризм бозори учун рақобатбардош турмахсулотлар ва тур дастурлар ишлаб чиқиш;
- ❖ Ўзбекистон экотуризмни халқаро экотуризм бозорига ҳаракатини босқичма- босқич таъминлаб бориш;
- ❖ Экологик туризмни ривожлантиришда ишончли баҳо сиёсатини шакллантириш ва жорий қилиш;
- ❖ Экологик туризмни ривожлантиришда тадбиркорликни, ташаббускорликни давлат имтиёзлари асосида қўллаб-қувватлаш, ташкил қилиш ва ривожлантириш;
- ❖ Экологик туризмнинг мукамал ахборот рекламаларини яратиш ва туризм бозорига чиқариш;

- ❖ Аҳолида экологик билим ва экологик маданиятни шакллантириш учун экологик туризм бўйича махсус, оммабоп рисоаларни, услубий кўрсатмаларни бепул тарқатиш, қисқа муддатли бепул ўқув курслари ни ташкил қилиш.

Ўзбекистонда экологик туризмни ривожлантиришга киришган эканмиз биринчи навбатда экологик туризм ривожланган давлатларнинг илғор тажрибаларини ўрганишимиз ва иккинчи навбатда экологик туризмнинг замонавий концепцияси ва амалиёти талабларини бажаришдан орқада қолмаслигимиз лозим.

Биз Ўзбекистонда экологик туризмни ривожлантиришга киришган эканмиз экологик туризмнинг замонавий концепциясини жаҳонда экологик туризмнинг моҳияти, мақсади ва вазифалари, тамойилларининг йилдан-йилга такомиллашиб, мукаммаллашиб бориши деб тушунишимиз ва бу муҳим халқаро ҳужжатдаги талабларга амал қилишимиз, унинг талабларини бажаришимиз лозим бўлади.

1.3. Ўзбекистонда экотуризмни ривожлантиришнинг ижтимоий-иқтисодий аҳамияти.

Ғарб мамлакатларида экотуризмга ижтимоий-иқтисодий соҳа жиҳати дан қаралади, чунки, чет элларда жадал суръатлар билан ривожланиб бораётган экотуризм иқтисодий фойда келтирувчи ва табиатни муҳофаза қилувчи туризмнинг энг истиқболли тармоқларидан ҳисобланади. Туризм нинг роли аниқланганда яна бир муҳим, асосий жиҳатларга эътибор бериш лозимки, туризм ижтимоий соҳанинг бир қисми бўлиб, унинг асосий фаолият ларида истеъмолчиларга истеъмол жараёнида моддий ва номоддий муҳитни яратиш учун хизматлар қилиш, дам олиш ва фаолият ишларини ўзгартириш, алмаштириш учун шароитлар яратиш, соғлиқни муҳофаза қилишни таъмин лаш, шунингдек, аҳолининг умумий маълумоти ва маданий техник даражаси ни шакллантиришда муҳим аҳамиятга эга.

Инсоннинг бир йиллик вақти-8760 соат, умумлаштириб олсак-9000 соат. Бу кўрсаткич вақт ўтиши билан қуйидагича бўлинган;

а) 1850 йилда;

- ❖ 5000 соат иш вақти;
- ❖ 3000 соат уйқу;
- ❖ 1000 соат ишдан бўш вақт.

б) 2000 йилда;

- ❖ 3000 соат иш вақти;
- ❖ 3000 соат уйқу;
- ❖ 3000 соат ишдан бўш вақт.

Бундан хулоса қилиш мумкинки, иш вақти тизимли равишда қисқариб боради, бўш вақт эса кўпайиб боради. Шунинг учун ҳам инсонда экологик рекреация фаолиятининг ўсишига бўш вақтнинг кўпайиши сабаб бўлади³. Бу бўш вақтдан самарали фойдаланиш ҳам инсоннинг ижтимоий-иқтисодий ҳолатларини белгилайди. Ҳозирги вақтда дам олишни ташкил қилиш, инсоннинг ҳаётий кучларини тиклаш, бўш вақтидан унимли, тўғри фойдаланишни кўплаб имкониятларини ҳам туризм соҳаси таъминламоқда. Шунингдек, туризм шахснинг ривожланишида, баркамоллигида, саёҳатининг интеллектуал даражасини оширишда инсоннинг жамиятда ўрнини аниқлашда, шахс сифатида тавсифини беришда муҳим аҳамият касб этади.

“Ижтимоий” сўзи ўзбек тилининг изоҳли луғатида 5 та маънода берилган⁴

1. Кишилиқ жамиятининг, унинг ҳаёти ва қонуниятларига оид фан.
2. Бирор ижтимоий табақа ёки синфга мансуб фан, йўналиш.
3. Кишиларнинг жамиятдаги фаолияти билан боғланган, жамиятга, жамоатчиликга оид фан, йўналиш.
4. Жамиятнинг, омманинг сиёсий маданий ва бошқа эҳтиёжлари учун ихтиёрий равишда хизмат этиш билан боғланган фан ёки йўналиш.

³.Ердавлетов С. Р. География туризма. Алматы,2000,336 с.

⁴ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Москва , “рус тили” нашриёти.,1981й 316-б.

5. Оммага, умумга тегишли, умумий, биргаликда, кўпчилик кучи билан бажариладиган соҳа.

Ижтимоий сўзининг қайд қилинган изоҳларидан келиб чиқадиган маъно шундан иборатки, ижтимоий масалалар инсонларнинг ҳаёти ва ривожланиши қонуниятлари, жамиятдаги фаолиятини, ўрнини белгилашдаги хусусиятларидир. Бу ердаги умумийлик, боғланганлик сўзлари инсоният жамиятининг атроф-муҳит ва жамият қонунларини ўз вақтида илғаб олиш ва ушбу қонунлар асосида яшаш тарзи тушунилмоқда.

Экологик муаммолар сайёравий тус олган ҳозирги вақтда экотуризмнинг мамлакат ҳаётидаги ўрни қандай бўлмоғи керак?

Ана шу саволга жавоб ва исботлар ёзиш экологик туризмнинг мезонларини белгилайди. Мамлакатимизда экологик туризмни ривожлантиришнинг мамлакат ижтимоий-иқтисодий ҳаётидаги ўрнини белгилашда айнан, ҳалқимизнинг биринчидан, табиат ва унинг бойликлариغا қизиқиши, муҳофаза қилиши иккинчидан, инсоннинг камол топишида табиатни англаш, жамият қонун-қоидаларини билиши унинг ҳаётидаги биринчи даражали эҳтиёжлари ҳисобланади.

Экологик туризм “табиатни муҳофаза қилиш”, “экология”, “биология”, “табиатдан фойдаланиш иқтисоди”, “геология”, “география”, “ботаника” ва бошқа табиий фанларнинг назарияси, асослари, табиий ва ижтимоий муносабатлардан, табиатдаги ўзаро муносабатлардан келиб чиқди. Шу нуқтаи-назардан бу фанларнинг ҳар қандай фан таълими ва ҳар қандай соҳадаги ўрни деярли бир-бирига ўхшаш таърифни, тавсифни англатади.

Экотуризмнинг мамлакат ижтимоий ҳаётидаги ўрнини белгилаганда табиатнинг инсон-турист ҳаёти учун бўлган аҳамиятлари кўрсаткичларини келтириш лозим бўлади. Экотуризмнинг аҳамиятини туристнинг эҳтиёжларини қондириш жиҳатларига қараб маънавий, иқтисодий, соғломлаш тириши, табиатни англаш тарбиявий ва эстетик гуруҳларга бўлишимиз

мумкин. Бу гуруҳларнинг тавфсифи фақат турист учун эмас умуминсоният ҳаётидаги табиатнинг ўрнини ҳам англатади.

Экологик туризмнинг асл мақсадлари қайд қилинган хулосаларни ташкил қилади. Экотуризм ўзининг таърифини изоҳлашда биринчи навбатда табиат қўйнида бўлиб, унинг ресурсларига озор етказмасликни таъминлайди. Табиат ва унинг биологик хилма-хиллик ресурсларидан завқ-шавқ олган инсонда албатда, бу объектни асраш истаги пайдо бўлади. Шу билан бирга экологик туризм ривожланишига сабаб бўлган бошқа сабаблар ҳам бор. Жумладан экологик инқирознинг сайёравий тус олганлиги инсониятни тобора ташвишга солмоқда.

Экологик муаммоларни дунё миқёсида ҳаддан ташқари оғирлашиб келаётганлиги замирида табиатнинг ўзини-ўзи тиклаш кучи пасайиб бораётганлиги, унинг ресурслари камайгани, атроф муҳитнинг ифлосланиб, захарланиб бораётганлиги, инсониятнинг бир меъёрга соғлом яшашиги табиат тўлиқ шароит яратаолмаётганлиги ётади.

Шунинг учун ҳам Бутун Жаҳон Туризм Ташкилотларининг-“табиий ҳудудларга масъулият билан саёҳат қилиш натижасида экотуристлар фаолияти табиатни муҳофаза этишни таъминлайди ва маҳаллий аҳолининг турмуш даражасини яхшилади”-деган таърифи биринчи навбатда халқнинг ижтимоий ҳолатининг яхшиланишига қаратилган.

Экотуризмнинг мамлакат иқтисодий ҳаётидаги ўрни эса экотуризмнинг буюк тамойилларидан келиб чиқиб, яъни экотуризмдан келадиган маблағ табиатни муҳофаза қилиш, ноёб биологик ресурслар,биологик хилма-хилликни сақлаб қолишга қаратилганлиги билан жуда муҳимдир.Яна ҳам муҳимроғи, экотуризм ресурси атрофидаги аҳолининг иш билан бандлигини ошириши, таъминлаши ҳисобланади.Экотуристик хизматлар кўрсатиш эса меҳнат қилишнинг энг енгил турларига кириши ҳам жуда муҳимдир.

Шунинг учун ҳам экотуризмнинг мамлакат иқтисодий ҳаётидаги ўрнини қуйидагича белгилаш мумкин.Бу тамойиллар экотуризмнинг ижтимоий

тамойилларига қўшилади ва экотуризмнинг мамлакат ижтимоий-иқтисодий ҳаётида истиқболли йўналиш бўлишини исботлайди.⁵

- ❖ Экотуризм маҳаллий меҳнат ресурсларини қўшимча, янги иш ўринлари билан таъминлашда ёрдам беради;
- ❖ Экотуризм табиат ва табиий ресурслардан фойдаланишнинг янги технологияларини жалб қилади;
- ❖ Экотуризм экологик тоза озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқишни рағбатлантиради;
- ❖ Экотуризм табиат муҳофазасидаги инвестициялар киришини ахборот лайди ва экотуристлик хизматлар сервисини такомиллаштиради;
- ❖ Экотуризм объектларида маҳаллий аҳолининг ижтимоий-иқтисодий даражаларини ўстиради;
- ❖ Экотуризм ва табиат муҳофазаси таълимини олишда мутахассисларда экотуристлик билим ва экотуристлик маданият билимларининг назарий ва амалий асосларини яратади;
- ❖ Экотуризм маҳаллий экотуристлик маҳсулотлар хунармандчилигига йўл очади;
- ❖ Экотуризм табиатни муҳофаза қилувчи маҳаллий бошқарувни ривож лантиради ва маънавий,моддий жиҳатлар бўйича рағбатлантиради;
- ❖ Экотуризм халқлар ўртасида дўстона ҳамдўстлик алоқаларини юзага келтиради.

Алоҳида муҳофазадаги ҳудудларида экологик туризмни ривожлан тираётган хориж давлатлари яхши фойда олмоқдалар ва аста-секинлик билан ўз аҳолисини ва хорижлик экотуристларни экотуризмнинг талабларини ўргатмоқдалар.Масалан, Коста-Рикадаги Монтеверди қўриқхонаси маҳаллий ишлаб чиқариш маҳсулотларини сотиш ҳисобига 50 минг доллар, экологик туризмдан ҳар йили 650 минг доллар фойда олади.Кения миллий парклари

⁵ Ҳайитбоев Р., Матякубов У.,Экологик туризм. Самарқанд,2010, 60 б.

дан ҳар йили 450 минг доллар,Эквадор “Галапагос” ороллари экотуризмдан 180 минг доллар даромад қилади.

Руанда экотуризмда ўз гориллаларини кўрсатиб(бир суткада ҳар бир гориллани 4 киши томоша қилиши мумкин, ундан ортиғига рухсат берилмай ди) ҳар йили 1 млн.,бошқа экотуризмдан 3 млн. доллар фойда олади. Замбияда Луангва кўрикхонаси экологик туризмдан 150 минг доллар даромад қилади.Кениядаги Амбосели кўрикхонаси битта шердан 27 минг доллар,битта филлар тўдасидан 610 минг доллар фойда олади.

Ўз мамлакатларида экологик туризмни ривожлантириб яхши фойда олаётган Африка, Лотин Америкаси давлатларининг тараққиёт даражаларига қараб уларнинг экологик туризмни яхши йўлга қўйганлигини ҳисобга олсак бизнинг мамлакатимизда экологик туризмни ривожлантиришдаги ҳолатимиз анча таассуфли ҳолдир.

Биз ҳозирдан экологик туризмда лидер давлатларнинг тажрибаларини, технологияларини,экологик туризмни ташкил қилишнинг ижтимоий-иқтисодий механизмларини,усулларини, экологик туризмда бошқариш ва иш юритишни мукамал ўрганишимиз керак.

Энг муҳими,-экологик туризмда экологик объект,ресурслардан олинадиган даромадлар тақсимоотида маҳаллий аҳолининг улушларини (экотуристнинг кириш ва табиат бетакрорлигидан фойдалангандаги тўловлари) ҳуқуқий-меъёрлар асосида ҳал қилишимиздир.

Фарғона, Туркистон, Қашақадарё, Хисор, Сурхондарё экотуристтик районлари киритилган (1-Чизма).

Ҳар бир район ўзининг экотуристтик ҳолати, имкониятлари, шарт-шароитлари ва ривожланиш истикболлари нуктаи назаридан ажралиб туради. Масалан, **Устюрт экотуристтик райони**ни оладиган бўлсак, у Ўзбекистоннинг шимолий-ғарбий-Қорақолпоғистонда жойлашган плато бўлиб, унинг умумий майдони 200 минг км² ни ташкил этади. Бу жойлар дунёда энг катта ва ягона 60-150 метрлик тик қояли жарлари, даволаш хусусиятига эга бўлган жуда катта-1000 км²ли тузли Борсакелмас шўрхоги билан машҳур.

Ўсимлик қоплами сийрак, ош тузи ва балчикли тузнинг қатлами 16-27,5 м гача боради. Янги куриб битказилган Қўнгирот сода заводи айнан ана шу тузлар ҳисобига ишлайди. Неолит давридан қолган «Устюрт макони» ҳам ноёбдир. Унда 60 га яқин қадимий одамлар яшаган табиий объектлар аниқланган. Уларнинг ичида ҳам тарихий, ҳам экотуристтик аҳамиятга мойил «Темпа» макони бўлиб, ундан Хоразм археология экспедицияси қадимий меҳнат ва ов қуролларини топган.

Орол ва Оролбўйи экотуристтик райони экологик инқирозли экотуристтик ҳудуд бўлгани учун ҳам экстремал экотуристтик объект бўлиб ҳисобланади. Экотуристтик маршрутлар бир пайтнинг ўзида ҳам Оролнинг қуриган, ҳам унинг таъсирида бўлган Орол отрофи ҳудудларини камраб олади. Экотурлар нафакат пиёда ёки туя ва отларда, балки самолёт ва вертолётлар орқали ҳам амалга оширилиши мумкин.

Амударё экотуристтик райони. Амударёнинг ўзанига яқин соҳилларида тўқайзорлар мавжуд бўлиб, улар экотурлар учун жуда қизиқарли ноёб ландшафт ҳисобланади. Қуйи Амударёнинг ўнг соҳилида тўқай ландшафтидаги қушлар ва ҳайвонларни муҳофаза қилиш учун Бадайтўқай қўриқхонаси ташкил этилган. Орнитофаунани сақлаш учун Хоразм буюртмахонаси ташкил этилган. Булардан ташқари Қизилқумнинг ғарбий қисмида, Амударёнинг ўнг қирғоғида, кембрий ва кембрийгача даврда

бурмаланган тоғ жинслари очилмаларидан иборат, баландлиги 485 метрлик Султон Увайс тоғларига экотурлар уюштириш мумкин. Амударё районида Ўзбекистоннинг кўҳна шаҳарларидан бири Хоразм жойлашган, унинг архитектура ёдгорликлари тарихий туризм марказларидан бири ҳисобланади. Экотурларни тарихий турлар билан комплекс олиб бориш мумкин.

Нурота экотуристик райони ўзининг ажойиб табиат манзаралари, тарихий архитектура ёдгорликлари билан кишиларни мафтун этади. 1975 йилда ташкил этилган ва майдони 17,8 минг га бўлган Нурота тоғ ёнғоқзор-мева қўриқхонаси мавжуд. Бу қўриқхонага «Экосан» қошидаги «Экосантур» фирмаси томонидан кўплаб маршрутлар уюштирилган. Октоғнинг жанубий ён бағрида жойлашган шамол таъсирида тебраниб турувчи баҳайбат харсанг тошли «Сангжумон», «Кориз қолдиқлар» каби табиат ёдгорлиги экотуризмнинг муҳим объектларидан бўлиб ҳисобланади. Кўп асрлик зиёратгоҳ «Чашма булок» яқинида «Чилустун» масжиди, мадраса, Абул Хасан Нурий мақбараси ва қалъаси жойлашган. Қоратоғ тизмасининг жанубий ён бағрида «Сармиш дараси» даги қояларда авлодларимизнинг ҳаёти ва маданиятини акс эттирувчи лавҳалар, расмлар ишланган.

Жанубий Нурота тизмасида узунлиги 110 м, абсолют баландлиги 1060 м, майдони 163 м келадиган «Майдон карст гори», Шимолий Нурота тизмасидаги узунлиги 130 м, абсолют баландлиги 1100 м, майдони 70 м келадиган «Хонаихудо карст ғор» да ғоршуносликни ривожлантириш мумкин. Булардан ташқари, XI асрда бунёд этилган ва XVIII аср бошларигача турган «Работи Малик карвонсаройи» сайёҳларнинг тўхташ жойи шунингдек, савдогарларнинг савдо қилиш жойи бўлган. Работи Малик ёнида минг йиллик тарихга эга бўлган маданий ёдгорлик-сардоба учрайди. Ер ичига 12 м ботирилган сардобада бутун ёз бўйи муздек ва тоза сув сақланган.

Зарафшон экотуристик районида Зарафшон дарёси бўйларида жойлашган тўқай ландшафти, ундаги ўсимлик ва ҳайвонот дунёсини муҳофаза

килиш учун ташкиллаштирилган «Зарафшон кўриқхонаси» мавжуд. Бухоро вилоятининг Шофрикон ўрмон хўжалиги ҳудудида жойлашган қум чўл ландшафти, у ердаги ўсимликлар ва ҳайвонлар ҳамда тарихий ёдгорликлар (Варданза шаҳар харобалари) давлат томонидан кўриқла нади. «Варданза кўриқхонаси», «Тўдакўл флора ва фаунасини бойитиш буюртмахонаси», Қоравулбозор хўжалигида жойлашган «Жайрон-экомар кази», сув ва ботқоққа мослашган қушларни кўпайтирувчи «Денгизкўл буюртмахонаси», Зарафшон тоғ тизмаларидаги Омонқўтон ва Темурланг карст горлари, Зирабулоқ-Зиёвуддин тоғ тизмаларидаги кўп қаватли «Гунтак ғори» ва бошқалар диққатга сазовордир.

Туркистон экотуристтик районида экотурларни алоҳида муҳофаза этиладиган ҳудудларга уюштириш мумкин. Чунки бу районда Туркистон тизмасининг шимолий ёнбағрида 1959 йилда ташкил этилган, абсолют баландлиги 1760-3500 м, умумий майдони 21735 га бўлган «Зомин давлат кўриқхонаси», майдони 24110 га бўлган ноёб тоғ-арча экосистемаларини тиклаш ва рекреация мақсадларида фойдаланиш учун 1978 йилда ташкил этилган «Зомин миллий боғи» мавжуд.

Қашқадарё экотуристтик райони чўл, дашт, тоғ олди ва тоғли ҳудудлардан иборат. Бу районда ёз ва баҳор ойларида чўл ва даштларда, йилнинг барча фаслларида эса тоғ олди ва тоғли ҳудудларига экотурлар уюштириш мумкин. Қашқадарё районида 1979 йилда ташкил этилган, 3938 га майдонга эга бўлган, МДХ давлатлари ичида ягона «Китоб давлат геология кўриқхонаси», 1992 йилда ташкил этилган «Муборак буюртмахонаси», 1992 йилда ташкил этилган «Сеченкўл буюртмахонаси» мавжуд.

Сурхондарё экотуристтик районида Кўхитонг тоғли ҳудудда 1987 йилда ташкил этилган, 53,7 минг га майдонда 800 хил ўсимлик ва 290 та қуш ҳамда 20 дан ортиқ ҳайвон турларини муҳофаза қилишга йўналтирилган «Сурхон давлат табиат кўриқхонаси» мавжуд. Сурхондарё райони Республикаимизнинг ўзига хос районларидан бири, бу ерда қуруқ субтропик

иқлим минта қаси ҳукмрон.Шунинг учун ҳам йилнинг кўп ойларида экотурлар уюштириш имконияти бор.

Қизилқум экотуристтик райони Ўзбекистоннинг бошқа экотуристтик районларидан табиий- иқлимий хусусиятлари бўйича ажралиб туради.Чунки бу экотуристтик район Республикамиздаги энг катта чўлнинг ҳудудларида жойлашган. Сайёрамиздаги энг катта чўллардан ҳисобланувчи Қизилқум чўлининг майдони 32,5 млн.га. Шундан, 7 млн. га майдони Ўзбекистон ҳудудларида, қолганлари Қозоғистон Республикасининг асосий майдонларини эгаллайди. Қизилқум чўлида чўлнинг барча типлари ва рельеф шакллари учрайди. Майда қум тепали массивлар ва кўчма қум барханлари ҳам Қизилқумнинг асосан марказий қисмида жойлашган. Ўсимликлари ва ҳайвонот дунёси Марказий Осиёнинг чўллари ва ўсимликларини ифода лайди.

Ҳисор экотуристтик райони. Бу экотуристтик районнинг асосий экотуристтик салоҳияти Ҳисор давлат кўриқхонасининг тавсифлари билан белгиланади. Ҳисор давлат кўриқхонаси Қашқадарё вилоятида Ҳисор тизмаси нинг ғарбий ёнбағрида денгиз сатҳидан 1750 м дан 4349 м гача баландликда жойлашган.1983 йилда икки давлат кўриқхонаси–Қизилсув ва Мироқи кўриқхоналарининг бирлашиши натижасида ташкил қилинган. Ҳозирги пайтда бу Ўзбекистондаги энг катта кўриқхонадир.Умумий майдони 80986 га ни ташкил қилади.

Кўриқхонада ўрмон, дала экотизимлари ажралган;ўрмон билан қопланмаган майдони 56678,1 га; яйловлар мавжуд; дарё ва кўлларга 171 га тўғри келади;ботқоқликлар 511 га; қияликлар ва тоғ ёнбағридаги тўкилмалар 31819 га ни ташкил қилади; йўллар, шудгор ва қамишзор далалар мавжуд. Кўриқхонанинг асосий ўрмон ҳосил қилувчи ўсимликлари зарафшон ва ярим шарсимон арчалар ҳисобланади.Умуман олганда муҳофаза этиладиган ҳудуддаги ўсимликлар Марказий Осиё тоғлари учун одатий бўлиб, унинг катта қисми тор эндем ўсимликларидир.Баъзи ҳисобларга қараганда томирли

ўсимлик турларининг умумий миқдори 800-900дан кам эмас. Мураккаб гулдошлар, дуккаклилар, бутгулдошлар донлилар соябонлилар лабгулдошлар турлари кўплаб учрайди.

Ўзбекистон Республикаси Қизил китобига киритилган ноёб турлардан кўриқхона ҳудудида 32 турдан кам бўлмаган томирли ўсимлик тури ўсади. Кўриқхонанинг ҳайвонот олами бой, турли-туман ва тоғли ўрмонларга хос бўлган деярли барча турларни камраб олади. Кўриқхонада 2 турдаги балик, 19 турдаги амфибия ва рептилия, 103 турдаги уяли қушлар, 28 турдаги сутэмизувчи яшайди.

Ўзбекистон Республикаси Қизил китобига оқтирноқ айиқ, илвирс, туркистон силовсини, эрон қундузи, қушлардан: бургут, болтаютар, итолғи, кумой, кичик бургут киритилган. Қизилсуй майдонидаги Осмонталаш чўққиси энг юқори нуқта—денгиз сатҳидан 4000 м дан баланд, айнан шу ерда сибирь қўзиси, илвирс, улар ва қизил суғур яшайди. Судралиб юрувчилардан сувилон, чипорилон, қалқонтумшук, кўлвор, туркистон агамаси, ва бошқалар учрайди.

Тожикистон билан чегарада кўриқхонанинг энг йирик дарёларидан бири Оқсув ҳавзасида энг юқори чўққили ўқилон участкаси жойлашган. Унинг баландлиги денгиз сатҳидан 2500 дан 4300 м гача оралиқда. Бу участкада Ўзбекистондаги энг йирик Северцов музлиги мавжуд. Ҳисор давлат кўриқхонаси Ўзбекистон Республикаси Табиатни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси тизимига киради ва Давлат биологик назорати томонидан бошқарилади.

Айдаркўл экотуристтик райони асосан серёгин бўлган 1969 йилдаги сувларнинг ва Мирзачўлни пахтачилик мақсадларида ўзлаштириш натижалари, ташлама сувларнинг кўпайиши натижасида Айдаркўл ва Арнасой тизимидаги қўлларининг қўшилиб кетиши ва Чордара сув омбори даги ортиқча сувларнинг ташланиши ҳисобига юзага келди. Бу экотуристтик районнинг сув билан банд қисми 600 минг га. Майдон йилдан-йилга каттар

моқда ва бу каттариш ҳам кўп ўтмасдан ўзининг салбий оқибатларини Ўзбекистонликларнинг олдига кўндаланг қилиб қўяди. Ҳозирда бу сув ҳавзаларидан балиқчилик ва халқаро миқёсда қишлоғчи қушларнинг муҳофазаси мақсадларида фойдаланилмоқда. Бу жойда экотуристлик инфратузилмалар яратилган ва маҳаллий, халқаро экотуристларни қабул қилиш бошланган.

Сирдарё \экотуристлик райони асосан Сирдарёнинг ҳавзасини тўлиқ эгаллайди. Бу дарё ҳавзасида сақланиб қолинган тўқайзор ва қамишзорларда асосан балиқчилик, қисман шолчилик ва қишлоғчи қушлар экотуристлик объектлар бўлиб хизмат қилиши мумкин. Шунингдек бу экотуристлик районда маҳаллий экосафари туристик маршрутларини ҳам ташкил қилишнинг катта имкониятлари бор.

Чичик-Оҳангарон экотуристлик районида Чотқол тоғ-ўрмон Биосфера табиат қўриқхонаси ва Уғом-Чотқол миллий паркиннинг ҳудудлари жойлашган. Бу иккала муҳим экотуристлик объектларнинг тавсифлари келтирилди. Бу экотуристлик районнинг ҳудудларида экотуристлик инфратузилмалар яратишнинг халқаро талаблари даражаларидаги иншоотлари қурилмоқда ва маҳаллий, халқаро экотуристларни қабул қилиш бошланган.

Фарғона экотуристлик районининг майдони бутун Фарғона водийсининг ҳудудларини қамраб олади. Бу водий табиатининг бетакрор лиги, мафтункорлиги ва турли-туманлиги қадимдан дунёга маълум. Аслида, инсоният тараққиётининг энг чўққиларига асос солган Буюк ипак йўлининг очилиши ҳам ана шу Фарғонамизнинг табиати ва унинг меҳнаткаш, ижодкор халқи бўлган. Бу экотуристлик районда экологик туризмни ҳам ва туризмдаги барча турларни ҳам ривожлантиришнинг жуда катта салоҳиятлари ва имкониятлари бор.

Юқоридагилардан кўриниб турибдики, Ўзбекистонда экотуризмни ривожлантириш учун шарт-шароитлар етарли, имкониятлар жуда катта. Экотурларни йилнинг барча фаслларида ўтказиш ва уни тарихий, диний, рекреация туризмлари билан қўшиб олиб бориш мумкин.

2.2.Ўзбекистоннинг экотуристтик районларида экологик туризмни ривожлантиришдаги вазифалар.

Ўзбекистоннинг экотуристтик районлари харитасининг ишлаб чиқилиши ҳам мамлакатимизда экологик туризмни ривожлантиришдаги жиддий тадқиқотлардан ҳисобланади. Шу билан бирга бу экотуристтик районларда экологик туризмни ривожлантиришда қуйидаги муаммо ва масалаларни ҳал қилишга тўғри келади;

- 1.Экотуристтик райондаги экологик туризм ресурсларидан экологик туризмни ривожлантиришда фойдаланишнинг ҳуқуқий-мъёрларини ишлаб чиқиш;
- 2.Экотуристтик районда туризмда фойдаланиш мумкин бўлган барча ресурсларнинг рўйхатини тузиш ва таъриф-тавсифларини тайёрлаш;
- 3.Экотуристтик райондаги экологик туризм ресурсларининг рўйхатини тузиш ва таъриф-тавсифларини тайёрлаш;
- 4.Экотуристтик районда экологик туризмни ривожлантириш йўналишларини, имкониятларини, илмий, амалий ва ташкилий жиҳатлардан ишлаб чиқиш;
- 5.Экотуристтик районнинг экотуристтик ресурслари рекламаларини ишлаб чиқиш;
- 6.Экотуристтик райондаги экологик туризм ресурсларига экотуристтик экскурсия ва экотуристтик маршрутлар ишлаб чиқиш;
- 7.Экотуристтик районда экологик туризмни ривожлантиришнинг ташкилий, экологик ва иқтисодий тизимларини ишлаб чиқиш;
- 8.Экотуристтик районда аҳолини экотуризм соҳасига тайёрлашда бепул ўқитиш ва экотуризм тадбиркорлиги марказларини ташкил қилиш;
- 9.Экотуристтик районда экологик туризмни ривожлантиришнинг ҳудудий дастурлари ва стратегик режаларини ишлаб чиқиш;
10. Экотуристтик районлардаги экологик туризм ресурсларида (объектларида) экотуристтик инфратузилмалар яратишга киришиш;

11.Республикамиздаги вилоятлар ўзларининг ижтимоий ва иқтисодий ривожлантириш дастурларига экологик туризмни ривожлантириш дастурларини ҳам қўшиши.

Ўзбекистоннинг экотуристик районларида экологик туризмни ривожлантиришни туризмда қисқа муддатларда ҳал қилинадиган масалалар каторига киритиб бўлмайди.Чунки, юқорида келтирилган вазифалар мукамал илмий тадқиқотларни ўтказишни ва ташкилий-иқтисодий тизимларни ишлаб чиқишни талаб қилади. Шунинг учун ҳам экотуризм мутахассислари дастлабки босқичда мамлакатимизнинг вилоятларида экологик туризмни ривожлантириш муаммоларини ўрганишни бошлашлари лозим бўлади.Бу йўналишда дастлабки натижалар юзага(Навоий вилояти бўйича) чиқди⁸.

Ҳозирча республикамиз туризмида туристик ресурслардан қайд қилинган индивидуал йўналишда фойдаланилмоқда (Масалан, тарихий ёки зиёрат туризми ресурслари каби). Халқаро ёки ички туризми ривожланган давлатларда эса туристик ресурслардан мажмуали усуллардан фойдаланиш жуда ривожланган.

Бу ҳолатнинг асосий сабаби биринчидан, Ўзбекистонда ҳали мажмуали турни, мажмуали турмаҳсулотларни ишлаб чиқарувчи малакали туropolераторларнинг жуда камлиги ҳисобланади.

Иккинчидан, туropolераторларимиз республикамизнинг табиий географиясини,табиий минтақаларнинг биологик хилма-хиллик ресурс ларини яхши билишмайди.

Учинчидан, вилоятлардаги туристик ресурсларнинг районлаштирилмаганлигидир. Шу сабабли туropolераторлар туристик ресурсларнинг умумий рўйхати билангина ишлашади, ёки вилоятларда фақат анча оммавийлашган туристик объектларгагина турмаҳсулот, туристик маршрутлар ишлаб чиқишмоқда.

⁸ .Исломова Р.А.,Экологик туризмни ривожлантириш муаммолари.Тошкент «Иқтисодиёт»,2014,131 б.

Ички туризмда ҳам, айниқса халқаро туризмда бундай,яъни ҳар бир туристик объектдан индивидуал усулда фойдаланиш давридан ўтдик. Бу даврнинг туристик маҳсулоти эскирди.Ҳозир халқаро туризмни ривожлан тириш учун янги ва фақат янги туристик маҳсулотлар ишлаб чиқишимиз талаб қилинмоқда.

Туристтик ресурслардан мажмуали фойдаланишнинг мазмуни шундаки, тажрибали туроператор бир туристик объектни кўришга келган турист ёки туристларни кўшни туристик объект ёки туристик ҳудудга қизиқтиришнинг уддасидан чиқиши лозим.Европа, Америка ва Хитой давлатларидаги туроператорлар шу усулда ишлашади. Шунинг учун ҳам биз вилоятдаги экотуристтик-рекреацион ресурслардан туризмда фойдаланши учун бу ресурсларни вилоят бўйича районлаштириш бугунги туризм ривожининг долзарб талабларидан деб ҳисоблаймиз.

Туристтик районлаштиришда кўплаб-тадқиқотчилар ҳудудларнинг туризмга яроқлилиги, туристик ресурсларнинг жозибадорлигини асос қилиб туризм тизимини ҳудудий ва минтақавий лойиҳалаштиришни таклиф қилишган. Туристтик ҳудудий бирликларда районлаштирилганда таҳлил объекти қилиб (асос қилиб) географик жойлашишни, табиий шароитини, биологик ресурсларини, этник, маданий ва тарихий ва тарихий маданий ресурсларини (архитектура обидалари, ўзига хос анъанавий маданияти, музейлари, маданий марказлари), туризм индустриясининг маданий-техник ресурсларини, ҳудуднинг ижтимоий-иқтисодий ва замонавий экологик ҳолатига баҳони, экологик иқтимоий-иқтисодий башоратларни асос қилиб олади.

Яна бир муҳими экотуристтик район ичидаги экотуристтик ҳудудлар бир-бирига чегарадошлиги, бир экотуристтик ҳудуддан иккинчи бир экотур истик ҳудудга ўтиши мумкинлиги ҳам ҳисобга олинди. Шунинг учун ҳам, бизнинг хулосаларимиз бўйича бир экотуристтик район ичидаги экотуристтик ҳудудлардан мажмуали фойдаланиш имкониятлари юқори даражада бўлади

(масалан, ўрмонлардан сув ҳавзаларига, улардан ижтимоий-маданий ресурсларга ва бошқ).

2.3.Экотуризм маршрутларида туристларнинг ҳаёт хавфсизлигини таъминлашнинг чора-тадбирлари

Ўзбекистонда «Туризм тўғрисида»ги қонунда туристларнинг ҳаёти хавфсизлигини таъминлашдаги чора–тадбирларни ишлаб чиқиш бир қатор моддаларда қайд қилинган. Шунга қарамасдан, қайд қилиш лозимки, туристларнинг ҳаётига хавф солувчи вазиятлар, ҳолатлар ва омиллар ўта сусткашлик билан бир томонлама, умумий ҳулосалар тариқасида ўрганилмоқда. Айниқса, туристик муҳитда, туристик маршрутлардаги хизматларда туристларнинг ҳаётига хавф солувчи хавф–хатарлар умуман тадқиқ қилинмаяпти.

Туристларнинг ҳаётига хавф солувчи вазиятлар, омиллар бевосита хизматлар кўрсатиш жараёнларида, ҳар қандай туристик маршрутларда, экскурсияларда, уларни овқатлантиришда, туб жой аҳоли билан бўладиган мулоқотларда ва бошқа шароитларда келиб чиқиши, юз беришини ҳисобга олсак, бу йўналишда аниқ илмий ишланмалар ишлаб чиқиш анча мураккаб бўлиб кўплаб вақт–муддатларни талаб қилади. Шунинг учун ҳам мамлакатимизда туризмни ривожлантириш учун бу йўналишда аниқ тавсиялар ишлаб чиқишни, илмий тадқиқотларни дадил бошлашни туризм соҳасининг ижтимоий–иқтисодий муҳити қатъий талаб қилмоқда.

Туристларнинг ҳаёти хавфсизлигини ўрганиш ва зарурий чора–тадбирлар талаб даражасидаги илмий–амалий ишланмаларни ишлаб чиқишнинг жуда мураккаблиги шундан иборатки, туристларнинг ҳаётига хавф солувчи вазиятлар, омиллар ва манбалар ҳар қадамда ҳар бир сонияда юз бериши мумкин. Айниқса, экологик туризм рекреация туризми, археологик, ғоршунослик туризмларида, экскурсияларда ва бу туризм

турларидаги хизматлар кўрсатиш жараёнларида, табиий иқлим шароитларида туристларнинг ҳаётига хавф солувчи вазиятлар ва омиллар жуда қалтис, кутилмаганда ҳам келиб чиқиши мумкин.

Туризмда хавфсизлик тушунчаси—амалий фанлардан бўлиши лозим ва «Бутунжахон туризм ташкилоти» нинг ишлаб чиқган кўрсатмалари бўйича ҳар бир давлат ўзидаги туризм соҳаси учун «туристларнинг ҳаёти хавфсизлигини таъминлаш» ўқув дастурини ишлаб чиқиши ва туризм таълими йўналишларда барча мутахассисликларда ўқитилиши зарур. Мамлакатимизда туристлар билан юз берадиган қандайдир фожеани кутиб турмасдан биз миллий туризмда хавфсизлик, туристларнинг ҳаётига хавф солувчи вазиятлар, омиллар, бундай хавфларнинг келиб чиқиши ва олдини олиш чора—тадбирларини ишлаб чиқишни ҳозирдан ўрганишимиз зарур бўлади.

«Туризмдаги хавфсизлик»да турист ва экскурсиячиларга кўрсатилган хизматларда «хавфсизлик» масалаларини тадқиқ қилиб уларнинг ҳаёти хавфсизликларини таъминлашнинг методларини ишлаб чиқиш ва назорат қилиш учун қўйидаги асосий вазифаларни ечиш лозим бўлади: «Туризм хавфсизлик» турист экскурсиячиларга кўрсатиладиган хизматларни тадқиқ қилиб уларнинг ҳаёти хавфсизлигини таъминлашнинг методларини ишлаб чиқиш ва назорат қилиш учун қўйидаги асосий вазифаларни ечиши лозим бўлади:

- ❖ Турда жойлаштириш, ҳаракатланиш, овқатланиш ва бошқа фаолиятларда юзага келиши мумкин бўлган салбий таъсирларни аниқлайди ва баҳолайди;
- ❖ Турда юзага келадиган салбий таъсирларни ёзиш, таърифлаш ва тавсифлашни бир тизимга солади;
- ❖ Хавфли ва зарарли омилларнинг олдини олиш ва йўқотиш усулларини, вариантларини ишлаб чиқади;

- ❖ Турда комфорт шароитни яратади ва хавфсизлик чора – тадбирларини ишлаб чиқади.

Туристик муҳит ва туристик хавф ҳақида тушунча. Инсоният жамиятида ривожлантиришнинг ўзига хос хусусиятларини қамраб олган «муҳит» лар жуда кўп, масалан: «ишлаб чиқариш муҳити», «маиший муҳит», «табiiй муҳит» ва ҳ.к.. Бу муҳитларда инсон фаолият кўрсатиб (меҳнат қилиб) ўзига зарур хом ашёларни олади, асбоб- анжом тайёрлайди. Хуллас, ўз эҳтиёжлари учун зарурий предметларни олдиндан режалаштирилган мақсад ва вазифалар бўйича ишлаб чиқаради. Туризмни ривожлантираётган давлатларда ҳозирги вақтда янги – «туристик муҳит» тушунчаси ҳам пайдо бўлди^{9. 10. 11.}

Қайд қилинган муаллифлар бўйича «туристик муҳит» турда, туристик пакетдаги элементлар ва омилларнинг таъсирлари йиғиндисидан ҳосил бўлган муҳитдир

Туристик муҳит элементларига хизматлар пакети ва бу пакетга йўл – йўлакай қўшилиб борадиган хизматлар киради;

- ❖ Туристик маршрутнинг бошланиши ва тугашдаги трансфер жараёнлар;
- ❖ Туристик маршрутнинг тугаши оралиғидаги вақтда туристларнинг кўчиб юришлари; бошланиши ва турда туристнинг яшаш жойи:
- ❖ тур давридаги яшаш жойи типи;
- ❖ яшаш жойи конструкцияси ва қурилишда фойданилган материаллар;
- ❖ яшаш жойининг ички жойлашиши; хоналарнинг майдони;
- ❖ ёруғликнинг тушиши ва электр ёруғлиги;
- ❖ микроклим ва иситиш тизими, ҳавонинг тозалиги ва шамоллатиш усуллари, жойнинг санитария ҳолати, саноат объектларига узоқ ёки яқинлиги.
- ❖ Овқатланиш ва маиший хизматлар:

⁹ Волков Ю.Ф., Введение в гостиничный и туристический бизнес- Ростов н/Д: «Финикс», 2004.- 352 с .

¹⁰ Дурович А.П., Организация туризма. Москва, 2005. 632 с.

¹¹ Биржаков М.Б., Введение туризма. Издательский дом «Герда»., 2006.596 с

- ❖ сифатли овқатлар ва бир маромдалилиги;
- ❖ шахсий гигиена учун барча предметлар ва шароитнинг бўлиши;
- ❖ маиший асбоб–ускуналар, оддий устара, телевизор, радио, фен, электр устара, микротўлқинли печ, кир ювиш машинасидан фойдаланиш имкониятлари ва бошқалар;

Экскурсия хизматлари: транспорт воситалари, кўрсатиш ва сайр қилиш учун табиий ҳудудлар ва табиий мажмуалар, табиий қўриқхона фонди, даволаш – соғломлаштириш марказлари, спорт мажмуалари ва санитар ҳимоя зонаси ва бошқалар.

Ташкиллаштирилган турда ва ташаббускорлик туризми дастурларида ташкилий жиҳатлар қанчалик мукамал, ишончли тузилган, келишилган бўлишидан қатъий назар турларни ўтказиш шароитларида номалум муҳитлар ва вазиятларга дуч келинадик, бундай муҳит ёки вазият кутилмаганда пайдо бўлади, юзага чиқади. Бундай ҳолатлар туристик муҳитнинг жипслашмаганлигидан, ўзаро ҳамкорликда қарама–қарши фикрлар пайдо бўлганлигидан ва атроф муҳитдаги ўзгаришлардан ҳам келиб чиқиши мумкин. Шундай ҳолатларда пайдо бўладиган хавф туристлар кайфиятига нохуш таъсир қилиб турдаги туристик муҳитда «хавф» ни келтириб чиқаради, турнинг туристик муҳитида бесаранжомлик бошланиб тур дастури ҳам бузилиб кетиши мумкин.

Ўзбек тилидаги «хавф» сўзи ҳозиргача рус тилидаги «риск» сўзининг таржимаси деб тушунилади. «рискнут», «рисковат» – французча – «risquer» – таваккал қилмоқ атамасини билдиради. Россиялик олимларнинг ёзишича риск сўзи испан – португал сўзларидан рус тилига кириб келган ва таржима да –«скала»–қоя маъносини англатади. Бу сўз денгиз сузувчилари мулоқот ларидан келиб чиқиб–риск–скала–қоя– кемалар сузиши учун хавфли, хавф хабарини билдирган¹².

¹² . Долженко Г.П., Экскурсионное дело. Издательский центр»МарТ-Москва-Ростов на-Дону, 2006, 301 с.

Кўрсатиладиган туристик хизматлар одатдаги тур шароитларида ҳам, кутилмаган, фавқулодда ҳосил бўлган (табiiй иқлимiiй ҳодисалар, Ҳаракатлар ва бошқалар) вазиятларда ҳам туристларнинг соғлиги ва ҳаётига хавфни пасайтириб хавфсизлик даражаларига туширишнинг, хавфларнинг олдини олишнинг уддасидан чиқишлари, хавфни бартараф қилиш имкониятлари билан таъминланганликлари бўлиши керак.

Хавф—кутилмаган ҳодиса бўлиб туристларнинг хоҳиш—эътиборидан четда, қўқисдан уларнинг соғлиги ва ҳаётига хавф солади. Туристик хавф тушунчасида турмахсулотни, хизматлар кўрсатишни истеъмол қилаётган туристларнинг соғлиги ва ҳаётига раҳна солувчи хавфларни тушунамиз. Шундай қилиб, туристик хавф фақат тушунча эмас балки, туристик фаолиятнинг хусусиятлари, белгилари ва кўриниши, ҳодисалари ҳисобланади.

Турда туристларнинг соғлиги ва ҳаётига хавф солувчи вазиятлар ва омиллар туристик—экскурсия хизматларини кўрсатишнинг қўйидаги ҳисобга олинмаган шароитларида қўқисдан юзага чиқади:

- ❖ Турнинг дастурини тузишда, ишлаб чиқишда ҳисобга олинмаган хавф манбаларининг мавжудлигига эътибор бермасликдан;
- ❖ Аниқ таъсир қилиш манбалари даражасининг кучайиб кетиши (масалан, секин ёғаётган ёмғирнинг жалага, дўлга айланиб кетиши, санитария—эпидемиология вазиятидаги кутилмаган ахборотлар ва бошқалар);
- ❖ Баъзи бир туристларнинг турдаги дастур меъёрларига риоя қилмасдан ўзбошимчалик билан қилган ҳатти-ҳаракатлари натижасида келиб чиқадиган хавфлар натижасида тур дастурининг бузилиши (туристик жамоавий хавфлар).

Қайд қилинган хавфларнинг келиб чиқишини таҳлил қилганимизда тур давомида маршрутлардаги хизматлар кўрсатиш мажмуаларида, туристик пакетнинг таркибини тузганимизда, маршрутдаги ҳаракатланишда ва муддатлардан (вақтдан) назорат бўйича фойдаланганимизда турдаги жуда

кўплаб туристик хавфларнинг олди олинган ёки туристларнинг соғлиги ва ҳаётига хавф солувчи вазиятлар, омилларни бартараф қилиш осонлашади.

Чизмадаги (турдаги) туристларнинг соғлиги ва ҳаётига хавф солувчи вазиятлар ва омилларни аниқлашда туристик пакет, маршрут трассаси ва маршрутдаги хизматлар кўрсатиш дастурлари олдиндан кўриб чиқилади. Хавфлар белгилари ва уларнинг келиб чиқиши сабаблари аниқланади ва хавфларни бартараф қилиш чора–тадбирлари ишлаб чиқилади.

Келтирилган таҳлиллар,тавсиялардан маълум бўладики, туризмдаги хавф–хатарларни умумий ҳолда таърифлаганимизда келиб чиқиши қуйидагича;пиёда ҳаракатланганда,транспорт воситаларида ҳаракатланганда;табиий иқлим хусусиятлари бирдан ҳалокатли ўзгарган ида,яшаш жойи меҳмонларда, овқатланишдаги сифатсиз таомлар еганлари да, спорт билан шуғулланаётган вақтларида....

Баъзи бир хавф–хатарлар давлат ҳудудида сиёсий ва жиноий вазиятнинг бўшлиғи туфайли кўчаларда, кўнгил очар ўйинларда қатнашган вақтларда, туристга келиб тушадиган ва ватанига қайтадиган аэропортларда, темирўл ва автовокзалларда юз беради. Бундай жойларда туристларнинг пуллари, юклари ўғирлаб кетилиши, савдо–сотиқда буюмларни юқори нархда сотиб олиши хавфи,таксида тунаб кетиши,товламачилик ва бошқа кўнгилсиз ҳодисалар юз бериши мумкин.

Шунингдек,эътибор бериш керакки, баъзи бир ҳолларда туристларнинг ўзи ҳам хавф–хатарларнинг, кўнгилсиз ҳодисаларнинг юз беришига ўзлари сабабчи бўлишади (автобус,поезд,самолётларга кечикиб келиш, кутиб олувчи ва кузатиб қўювчи турфирмалар билан шартнома тузмаслик, тунда кўчаларга ўз ҳоҳиши билан сайрга чиқиши,савдога чиқиши ва бошқалар)Туристларнинг эҳтиётсизлигидан қатъий назар туристларни таклиф қилган турфирма, меҳмонхона ёки туристик ташкилот маъмурияти туристлар ҳаёти хафсизлиги ни таъминлашга маъсулдирлар ва жавобгардирлар.

Маршрутдаги транспорт хизматларида туристларнинг ҳаёти хавфсизлигини таъминлаш. Маршрутдаги энг маъсулли хизматлар бу— транспорт хизматлари ҳисобланади. Туристик маршрутга транспорт хиллари маршрут йўллари, экскурсияларни, йўлнинг ҳолати (автомагистрал, тош йўл, шоссе, маҳаллий йўл ва ҳакозо) бўйича танланади.

Шаҳарлараро ўтказиладиган туристик маршрутларда транспорт хилларини танлаш муаммо эмас. Бундай маршрутда транспорт турлари туристларнинг сонига қараб (енгил автомобил, микроавтобус, автобус ва бошқ...) танланади. Турмаршрутга олинган автотransпорт тури албатта ДАН ташкилотидан техник кўрикдан ўтган бўлиши, тозаллиги, соғлиги, шунингдек, ҳайдовчи ҳақида тавсифнома, унинг ҳужжатлари, иш тажрибаси билан танишилади ва йўлдаги тезлик ва тўхташ жойлари, ҳаракатланиш фақат туристик маршрут раҳбари рухсати билан амалга оширилиши ҳақида келишилиб олинади.

Туристик маршрут давомида туристларнинг транспортни ўзбошимчилик билан тўхтатишларига рухсат берилмайди. Қайд қилганимиздек, транспортни йўлда тўхтатиш турмаршрут раҳбари рухсати билан амалга оширилади. Маршрут давомида туристларнинг транспорт ичида, салонида озодаликни, тартиб—интизомни сақлаш, транспорт деразаларидан ҳар хил нарсаларни ташламаслик, қўлни, бошни, гавдани деразалардан чиқармаслик ва ҳакозолар бўйича маршрут раҳбари ўта ҳушмуомилалик билан туристларга мурожаат қилиши ҳам зарурий ахборотлардан ҳисобланади. Шунингдек, маршрут давомида транспорт салонида газ ва бошқа ёқимсиз ҳидларнинг келиб чиқишига йўл қўймасликда ҳам ҳайдовчи маршрут бошланишидан олдин огоҳлантирилади. Туристик маршрутга транспортни ажратган ташкилотнинг адреси, телефонлари, раҳбарлари ҳақидаги маълумотлар маршрут раҳбарида бўлиши шарт.

Маршрутдаги жойлаштириш хизматларида ҳаёт хавфсизлигини таъминлаш. Маршрут шаҳарларда, туманлар марказларидаги туристик

ресурсларга уюштирилса туристларни жойлаштириш муаммо эмас чунки, улар маршрутгача меҳмонхоналарда жойлашган бўлишади. Маршрут шаҳарлардан узоқ бўлганда ёки маршрут режаси бўйича тунашга тўғри келганида хавфсизлик тадбирлари кўрилади. Айниқса, маҳаллий аҳоли уйларида бир кунлик тунаш шароитлари туристларга тўлиқ таништирилиши, тушунтирилиши лозим.

Агар туристлар туристик лагер биноларида жойлаштирилганда хавфсизлик ҳолатларини батафсил тушунтиришга ҳожат йўқ. Чунки, янги жойлаштирилган туристлар улардан олдин келиб жойлашган туристлар билан бирга яшайверишади. Агар туристлар палаткаларда тунайдиган бўлса, албатда йиғма кароватлар, йиғма стол-стуллар, тоза чойшаблар тайёрланиши лозим бўлади. Дала шаротида қурилган палаткали тунаш шароитларида палаткалар ичи, атроф майдон тўлиқ туристлар етиб келгунча тозаланиб, тартибга келтирилиши зарур. Палаткаларни жойлаштиришда иложи борича очик сайхонлик, ёки ўтлоқзорлар танланиши мақсадга мувофиқ. Қалин ўсувчи ўтзор, пичанзорларда ҳашоротлар кўп бўлганлигидан бундай жойларда илон, чаён, қорақурт, фаланга, ари каби чақувчи ҳашоротлар туристларнинг ҳаётга хавф солиши мумкин.

Туристлик маршрутда ёз ойлари далада тунашни ҳоҳловчи туристларга ҳавода-ухлаш учун махсус кўрпачалар берилиши лозим. Бу усулда тунаш экспедиция усули ҳам дейилади. Бундай шароитда махсус кўрпачаларда машиналар бортида, баландликларда бемалол тунаш мумкин.

Маршрутдаги овқатлантириш хизматларида ҳаёт хавфсизлигини таъминлаш. Маршрут шаҳар ичида ёки бир-бирига яқин туманларда, шаҳарлардан ўтганидан туристларни овқатлантириш муаммо эмас. Туристларни туристик маршрут давомида овқатлантириш хиллари «Туристлик маршрутдаги хизматлар» мавзусида келтирилди. Маршрутдаги овқатлантириш хизматларида турист ҳаётига хавф солувчи вазиятлар, ҳолатлар аксарият ҳолларда экологик маршрутларда ёки шаҳарлар

ташқарисидаги маршрутларда юз бериши мумкин.Лекин эътибор берилса, туристларни овқатлантиришда турист овқатланадиган барча мавсумларда ва барча ҳаракатланишнинг географик маконларида ҳаётга хавф солувчи вазиятлар юз бериши мумкин.

Биринчидан, мавсумларда туристларни овқатлантиришда жиддий эҳтиёт чораларини кўриш талаб қилинади.Мавсумларда туристларни овқатлантиришда дастлаб май-июн ойларида пишиб етиладиган мевалар (кулупнай,гилос,олма,анжир,тут) ни турист дастурхонига тортишда меъёрдан оширмаслик зарур (ҳатто турист талаб қилганда ҳам).

Кузатувлардан маълумки,тропик минтақалардан,Европа давлатларидан келадиган туристлар бизнинг ватанимизда пишиб етиладиган меваларнинг витаминлигининг юқорилиги (калориялигидан) сабабли кўпроқ хуш кўриб истеъмол қилишади.Бундай ҳолатларда қайд қилинган мамлакатлардан келган туристларда қон босими бирданига кўтарилиб кетиши кўплаб кузатилган.

Иккинчидан, ёз мавсумининг баланд ҳароратлилигидан туристларни сув билан таъминлашда ҳам кўнгилсиз ҳодисалар юз бериши ҳоллари ҳам кузатилган (сув қранларидан олиб бериш, музлатгичлардан олиб бериш ва ҳакозо).

Учинчидан, туристларни миллий таомларимиз билан овқатлантиришда ҳам эҳтиётлик чораларини кўриш лозим бўлади (2-3 хил овқат бериш, ёғли овқатлар бериш ва ҳако..).

Тўртинчидан, туристлар маршрут давомида маҳаллий аҳоли ҳаётини ўрганишда, қизиқишларида халқимизнинг ўта меҳмондўстлиги туфайли туристларни уйларига,бир пиёла чойга таклиф қилишади.Ана шундай учрашувлар айниқса экологик туризм маршрутларини ўтказишда кўп учрайди.Бундай учрашувларда баъзида спиртли ичимликлар,сифатсиз сувлар (булоқлардан, дарёлардан, ариқлардан олинган) ҳам туристларда ошқозон ичак фаолиятларининг бузилишига олиб келиши мумкин.

Туристтик маршрут раҳбари ва овқатлантиришни бажарувчилар туристларни овқатлантиришда уларнинг соғлигига зарар етказувчи маҳаллий манбаларни жуда яхши билишлари лозим бўлади. Туристларни овқатлантиришда озиқ-овқат маҳсулотларининг, идиш-товоқларнинг ва овқатланадиган жойларнинг экологик жиҳатлардан тоза бўлишига жиддий эътибор беришлари талаб қилинади.

Экскурсия хизматларида туристларнинг ҳаёти хавфсизлигини таъминлаш. Туризм маршрутларидаги экскурсияларда туристларнинг ҳаётига хавф солувчи вазиятлар транспорт хизматларида, дам олиш хизматларида, сайрларда ва овқатланиш хизматларида ҳам юз бериши мумкин. Чунки, маршрутлардаги экскурсияларда ҳам туристик маршрутлардаги барча хизматлар кўрсатилади. Айниқса экотуризм маршрутларидаги (тоғларда, сув ҳавзаларида, даралардаги сўқмоқларда ва ҳакозо...) экскурсияларда ҳаракатланишдаги хавфсизлик олдиндан таъминланиши зарур.

Туристларни тоғ сўқмоқларида табиат билан таништириш экскурсияларида эҳтиётлик чораларига, тартиб-интизомга риоя қилиш керак. Чунки, бундай шароитда туристлар суришиб, пастликларга тушиб кетиши ёки олдинда кетаётган туристларнинг нотўғри ҳаракатларидан пастда келаётганлар устига тошлар юмалаб кетиши ҳоллари юз бериши мумкин. Экскурсиялар ўтказиш даврида (экотуризм экскурсияларида) табиатнинг сўлим жойларида дам олиш истаги пайдо бўлган ҳолларда, туристларни қисқа муддатли овқатлантиришда тушонка, колбаса, бринза ёки олдиндан пиширилган овқатларнинг тоза сақланганлиги, сифати текширил гандан кейин фойдаланиши лозим. Ичимликлар албатда термосда чой, газланган сув ўз идишларида сақланиши керак.

Туристтик маршрутни ўтказишда туристларнинг ҳаёти хавфсизлигини таъминлашда энг ишончли воситалар бўлиши тиббиёт марказлари ва уларнинг бўлимлари билан доимий телефон алоқаларнинг мавжуд бўлишлиги маршрут раҳбари учун маъсулиятли, мажбурий вазифа бўлишлиги

талаб қилинади. Иккинчидан, маршрут раҳбари маршрутга яқин бўлган ва атрофлардаги тиббий ёрдам кўрсатиш пунктлари жойлашган манзилларни жуда яхши билишлари керак. Учинчидан, маршрут давомида тиббиёт дорилар кутичалари (аптечкалар) бўлишлиги ҳам маршрут хужжатларида расмийлаштирилиши талаб қилинади.

Туристтик маршрутларда туристларнинг ҳаёти хавфсизлигини таъминлашдаги биринчи чора-тадбирлар бу-маршрут бошланишида туристларга маршрутда тартиб-интизомнинг сақланиши, хавфли вазиятлар юзага келишидан эҳтиёт бўлиш ҳақида қисқача тушунтириш ишлари ўтказилиши ва бу ҳақда маршрут ахборотномасида алоҳида қайдлар бўлишини амалга оширишдир. Туристтик маршрутларда туристларнинг бирортаси билан кўнгилсиз, ҳаётига хавф солувчи воқеалар юз берганда тезкор усулларда бундай воқеаларни бартараф этиш чора-тадбирлари кўрилади. Агар бундай воқеаларга маршрут ташкилотчилари айбдор бўлишса узр сўрашни туристик ташкилот раҳбари бажаради. Маршрут тугагандан кейин юз берган воқеа туристик фирма жамоаси иштирокида муҳокама қилиниб тегишли қарорлар қабул қилиниши керак.

Туристларнинг ҳаётига хавф солувчи омиллар, вазиятлар, объектлар, ҳолатлар ҳақида сўз юритганда эътибор бериш лозимки, турист меҳмонхонага келиб жойлашгандан кейин ўзига хос хусусиятларга эга бўлган маршрутда бўлади. У ёки улар (туристлар) ҳоҳиши бўйича меҳмонхона яқинида жойлашган объектларга (паркларга, кўчаларга, биноларга, марказларга ва ҳако...) қисқа муддатли сайрларга чиқиши ҳам маршрут схемасида бўлади ва бу юришлар, танишишларда ҳам туристларни албатда маршрут раҳбари (туроператор бошлаб юради). Шунинг учун ҳам туристларнинг ҳаётига хавф солувчи ҳолатлар, омилларни маршрут раҳбари (турфирма ходимлари) жуда яхши билиб олишлари зарур бўлади.

Маҳаллий иқлим шароитлари. манбалари асосида туристларда ички касалликлар келиб чиқишини олдини олиш учун маҳаллий сувдан

фойдаланмаслик, маҳаллий аҳоли овқатларини билан ҳолда овқатланиш, меваларнинг хусусиятлари ҳақида оғзаки огоҳлантиришлар, ахборотлар, суҳбатлар ўтказиш албатда кутилмаган хавфнинг олдини олади.

Экотуризм маршрутларида туристларнинг ҳаётида хавф пайдо бўлганда қуйидаги хавф олди ва сўнгги тадбирлар маршрут ҳужжатларида акс эттирилиши албатда зарур:

1.Экотуризм маршрутларида илонлар,чаён қорақуртдан заҳарланишига қарши ва бошқа ички касалликларнинг олдини олувчи дорилар, зардоблар воситалари бўлган «экотуризм аптечкаси - дорихонача» си бўлиши.

2.Туристларнинг экотуризм ресурслари маконларида якка ҳолда юрмаслиги.

3.Заҳарланган ҳолатда биринчи тиббий ёрдам кўрсатадиган тиббиёт мутахассисининг маршрут давомида туристлар билан бирга бўлиши.

4.Экотуризм маршрутлари ўтадиган жойлардаги яқин касалхоналар, врачлик–фельдшерлик маконларининг адреслари, телефонлари маршрут ҳужжатларида бўлиши, доимий мобил алоқаларининг ишлаб туришини таъминлаш.

5.Транспорт воситаларининг техник созлигини доимо назората олиш ва маршрутга чиқиш олдидан йўлларнинг ҳолатини кузатиб чиқиш.

Қайд қилинган тадбирлар экотуризм маршрутларига чиқишдан олдин қанчалик мукаммал ўтказилса маршрутнинг–турнинг хавф–хатарсиз, кутилмаган нохуш жанжалларсиз муваффақиятли ўтказилишни таъминлайди. Экотуризм маршрутларини ишлаб чиқувчилар ва маршрутларни ўтказувчилар маршрутларда туристлар ва хизмат қилувчилар ҳаётига хавф солувчи манбаларни олдин башоратлаб бу хавфни ўз вақтида бартараф қилиш ишларига ўта маъсул ва жавобгардирлар.Энг муҳими, таъкидланганидек, экологик туризмнинг барча маршрутлари ишлаб чиқилган ва туристларга маълум қилингандан кейин маршрут бошланишдан бир кун олдин маршрут йўли албатда диққат билан кўрилиб чиқилиши лозим.

3-Боб. Ўзбекистоннинг экотуристтик районларида экотуризмни ривожлантиришнинг самарали йўналишлари

3.1. Ўзбекистоннинг экотуристтик районларига турмаршрутлар ишлаб чиқиш ва уларнинг рекламаларини яратиш

Туристтик маршрутлар алоҳида турлар учун ишлаб чиқилганлигидан унинг рекламаси ҳам турлар бўйича алоҳида реклама қилинади. Бу реклама мазмуни реклама қилинаётган турга бағишланади. Маршрутларнинг реклама мазмуни танланганда ва ишлаб чиқилганда қуйидагиларга эътибор бериш лозим бўлади;

- ❖ Рекламага турнинг энг қизиқарли, асосий ресурси-объектини киритиш;
- ❖ Рекламада маршрутнинг йўналиши атрофида жойлашган (агар мавжуд бўлса) диққатга сазовор туристик объектларни рангли тасвирлаш. Рекламада маршрут давомида ўтказиладиган экскурсияларнинг қизиқарли объектларини рангли тасвирлаш;
- ❖ Рекламада маршрут давомида кўрсатиладиган хизматларни тасвирлаш.

Ўзбекистонда ҳозирги вақтда тарихий обидалар туризмга рекламалар талаб даражасида ишлаб чиқилмоқда. Лекин бу ишлаб чиқилган рекламалар ҳам Самарқанд, Тошкент, Бухоро, Хива ва Шаҳрисабз шаҳарларидаги тарихий обидалар ҳақида. Эътибор қилсак бу шаҳарлардаги тарихий, маданий обидаларни дунё мамлакатларидаги халқлар рекламасиз ҳам билишади, бу обидаларнинг мўжизавийлиги ҳақида жаҳон матбуоти (ЮНЕСКО, БМТ) ахборотларини ўқишган, эшитишган.

Республикамиздаги бошқа шаҳарлар, туманлардаги тарихий обидалар ҳақидачи? Бу обидаларни бизнинг ўзимиз ҳам тўлиқ билмаймиз. Ислон оламида машҳур ва таниқли авлиёлар, шайхлар, хўжа ва сайдлар ҳаёти билан боғлиқ жойлар, уларнинг дахмалари зиёратгоҳлари тўлиқ рўйхатга олинган бўлсада, туристик маршрутлар ишлаб чиқилмаганлигидан на халқаро туризмда на маҳаллий туризмда фойдаланилади.

Жиззах вилоятида Ислом дини таълимотида машҳур бўлган 30 та авлиёлар, шайхларнинг зиёратгоҳлари рўйхатга олинди ва булар ҳақида китоб ҳам чоп қилинди¹³. Бу зиёратгоҳларнинг бирортасига ҳам туристик маршрут ишлаб чиқилмаган. Республикамиз аҳолиси бири-биридан эшитиб бу қадамжоларни зиёрат қилишмоқда, кўриб кетишмоқда. Республикамизда туризмни, ривожлантириш учун даставвал ҳар бир туристик ресурсга туристик маршрут ишлаб чиқилмоғи зарур. Туризмдаги рекламада 3 та зарурий объект бўлади. Биринчиси—туристик объект (макон, манзил) иккинчиси—туристик маршрут, учинчиси—туристик маршрутдаги хизматлар.

Рекламага турнинг энг қизиқарли, асосий ресурси—объектини киритиш ва изоҳлаш. Бу талабда рекламага барча турларнинг асосий объекти рангли тасвирда киритилади. Бу усул жаҳон туризмида энг қулай, натижали ва тан олинган усул ҳисобланади. Республикамиздаги тарихий обидалар туризмида қайд қилинган усулда реклама маҳсулотлари жаҳон андозаларида чоп қилиниб дунё мамлакатларига тарқатилмоқда.

Диний туризмда ҳозиргача жаҳон миқёсида номлари машҳур бўлган алломаларнинг қабрини зиёрат қилувчилар туристик маршрут рекламасиз ҳам ватанимизга келиб кетмоқда. Туризмда реклама туристик объектга тур маршрут ишлаб чиқилгандан кейин туризм бозорига—истеъмолчига чиқарилиши лозим. Реклама фалон жой ёки фалон қизиқарли туристик объект фалон жойда жойлашган деган ахборотлар билан реклама бўлиб қолмайди. Бундай рекламалар ҳозирча бизнинг, маҳаллий аҳоли талабини қондиради.

Биз туристик объект ёки зиёратгоҳ манзилини сўраб-суриштириб боришга ўрганганмиз. Рекламада туристни туристик ресурсга—объектга чорлайдиган марказий объект биринчи бетда, кўринарли ҳолатда, рангли тасвирда, қисқача изоҳ билан берилиши лозим. Масалан, экологик туризм ишқибозлари хилма-хил ҳайвонот дунёсига қизиқишади, бири қушларга, бири ҳайвонларга. Бундай рекламаларга маълум жойларда (тоғларда,

¹³ .Оға бургутли, Жиззах вилояти зиёратгоҳлари. Тошкент, «Фан» нашриёти, 2008, 50 б

қўриқхоналарда, буюртмахоналарда, сув ҳавзаларида ва ҳако.) яшаётган, кўпайтирилаётган, асосий диққат—эътибордаги яқка ёки ўша жойда яшаётган ҳайвонот оламининг вакиллари биргаликда берилади.

Масалан, Нурота Қўриқхонасида 600 тур ўсимликлар ўсади. Бу ўсимликларнинг умумий фондини рангли қилиб бериш рекламанинг таъсирчанлигини оширади. Шунингдек, қўриқхонанинг Осаф дарасида тоғ ҳайвонлари тасвирланган қоятошларни ҳам рекламага киритиш реклама билан танишган туристларда қизиқиш ҳосил қилади. Қўриқхона ҳудудидаги Мажрум қишлоғида минг ёшли улкан арча дарахти ҳозир ҳам кўкариб турибди, бу арчани ҳам тайёрланадиган рекламага киритиш рекламанинг таъсирчанлигини кучайтиради. Шунингдек, қўриқхонада бургут, лочин ва қора калхатлар ҳам рекламага албатда рангли тасвирда киритилиши рекламанинг жозибадорлигини кучайтиради.

Рекламада туристнинг йўналиши бўйича жойлашган диққатга сазовор туристик объектларни тасвирлаш. Туризм рекламаларини ишлаб чиқишда туроператорнинг етук билими, малакали ва қизиқувчанлиги туристик фирма учун жуда муҳим омилдир. Туристни белгиланган маршрут билан тўғридан-тўғри у танланган туристик объектга (маконга) олиб бориш мумкин. Туроператорнинг билими, қизиқувчанлиги ва устамонлиги омилини ишлаётганимизда ёки ундан талаб қилганимизда турист танлаган маълум бир туристик маршрут рекламасига мазкур маршрут бўйлаб жойлашган қизиқарли тур-объектларнинг расмларини қисқача изоҳлаш албатда қизиқарли бўлади. Масалан, Самарқанд шаҳрига келган турист реклама бўйича вилоятимизнинг энг сўлим гўшаларидан бири бўлган Омонқўтон воҳасида 1-2 кун дам олишни хоҳлайди (рекреацион ва экологик туризм). Бундай буюртмаларга турфирма ва меҳмонхоналарда ишлаётган туроператорларда ҳамиша заҳирада қўшимча туристик маршрут рекламалари бўлиши лозим ва шундай бўлиши ҳам керак.

Омонқўтон воҳасига борадиган туристик маршрутнинг заҳирадаги рекламасига маршрут бўйлаб жойлашган кўплаб ёки асосий диққатга сазовор туристик объектларни жойлаштириш мумкин. Масалан, Самарқандга келиб Омонқўтонни кўришни хоҳлаган турист ва туристлар албатда биринчи куни Самарқанд шаҳридаги тарихий обидаларни томоша қилишади ва иккинчи кундан бошлаб Омонқўтон воҳасига туристик маршрут асосида йўлга тушади.

Ана шу туристик маршрут рекламасига биринчи навбатда Самарқанд шаҳридан чиқишда жойлашган, нақшбандия тариқатининг жаҳонга машҳур алломаси Хожа Аҳрор Вали ҳазратларининг мадрасаси биносини рангли тасвирда жойлаштириш мақсадли бўлади. Чунки, Хўжа Аҳрор Вали номи ҳам Темурийлар даврида қурилган Хўжа Аҳрор Вали мадрасасининг қурилиши, маҳобати ва ранг-баранглиги ҳам Темурийлар қурган улкан, тарихий бинолардан кам эмас.

Худди ана шу рекламага шаҳардан чиқишдаги қадимий Дарғом каналининг расми ва қисқача тарихини бериш ҳам туристни қизиқтиради. Ушбу рекламага Омонқўтон йўлидаги тош ҳайкалларнинг расмларини жойлаштириш ҳам албатда туристларни ўзига жалб қилади. Улар табиий жараёнлар таъсирида ҳайратомуз кўринишни ҳосил қилган табиий тош ҳайкалларни томоша қилишади, расмларга тушишади, туристлар жозибадорлик, такрорланмасликни кўриб яхши кайфиятда бўлишади.

Ҳар бир туристик маршрут рекламасида қайд қилинган усулларни қўллаш мумкин. Туристтик маршрут рекламаси фақат диққатга сазовар туристик объектлар билан тўлдирилиши мумкин. Баъзи ҳолларда туристик маконга етгунча бирорта ҳам қизиқарли туристик объектлар бўлмаслиги ҳам мумкин. Бундай маршрутларда табиий ва антропоген ландшафтлардаги сўлим, рекреацион объектларга экскурсиялар уюштириш лозим бўлади.

Рекламада маршрут давомида ўтказиладиган экскурсия объектларини тасвирлаш. Туризмда ишлаб чиқиладиган маршрутларда экскурсиялар

(сайрлар) қанчалик кўп бўлса маршрутнинг бетакрорлиги, жозибадорлиги, турли-туманлиги шунчалик кучли бўлади. Ҳар қандай туробъектга туристик маршрутнинг рекламасини ишлаб чиқилганда маршрут давомида нечта экскурсия ўтказиш режалаштирилса барчаси ҳақида турмаршрут рекламасида рангли расм ва қисқача изоҳ бўлиши маршрутни танланган турист учун яхши ахборот бўлади.

Экологик туризм, рекреацион туризм ва бошқа туризм турлари бўйича шаҳарлардан узоқ масофадаги диққатга сазовар жойлар, тарихий обидалар ва машҳур кишилар ҳаёти билан боғлиқ бўлган тарихий-маданий жойлар албатда турмаршрут рекламасида акс эттирилиши лозим. Масалан, Самарқанд шаҳридан Қашқадарё томон чиқилганда бу йўналишдаги барча туристик маршрут рекламасида албатда йўл бўйидаги Оқсой қишлоғи тоғларидаги Довуд пайғамбар ғорига экскурсия уюштирилиши ва бу ғорнинг жаҳонга машҳурлиги, жаҳон миқёсидаги зиёратгоҳ жойлиги маршрут рекламасидан албатда жой олиши туристларда катта таъсурот қолдиради. Қайд қилинганлардан хулоса қилиш мумкинки, туристик маршрутни реклама қилганда маршрутни ишлаб чиқувчи ҳам ва уни реклама қилувчи ҳам ватанимизнинг табиий, тарихий географиясини жуда яхши билиши, айниқса туристик маршрут атрофидаги диққатга сазовор объектлар, жойлар ва марказларни туристдан олдин яхшилаб танишиб чиқиши зарур.

Рекламада маршрут давомида кўрсатиладиган хизматларни тасвирлаш. Туристтик маршрут давомида туристларга кўрсатиладиган хизматлар ҳақида ушбу ўқув қўлланмадаги мавзуларда батафсил ёзилди. Энди туристик маршрутдаги хизматларни ҳам маршрут рекламасида акс эттириш туристлар учун талаб қилинадиган ахборотлар рўйхатида туради. Туристтик маршрутлардаги хизматлар рекламада тасвирлаганда рекламадаги асосий объектлардан, қўшимча объектлардан ва экскурсия объектларидан кейин қўйилиши мумкин.

Бу ҳолатда дастлаб маршрутда хизмат қиладиган юқори комфортли транспорт хиллари, овқатланишдаги миллий таомлар, энг сўнгида дам олишдаги шароитлар кичик рангли расмларда ҳам берилиши туристларни анча хотиржам қилади. Улар маршрут давомида юқорида қайд қилинган хизматларни сўраб-суриштиришиб юрмайди. Республикамизда ҳозирги кунга келиб Чимён тоғ-чанғи спорти туризми мажмуаси, йирик, халқаро курортларимиз жаҳон андозалари талабида реклама чиқармоқда ва халқаро туризмда туристлар оқимининг келишига яхши шароитлар яратмоқда.

Туризмда реклама ишлаб чиқариш мутахассисларининг фикрича:

- ❖ рангли рекламалар оқ-қора рангдагиларга нисбатан 65-70 % кўпроқ кўзга яхши ташланади;
- ❖ сифатли рангланган расмлари бор реклама сифатсиз расмли рекламага қараганда бир ярим баробар кўп кишиларга ўзига жалб қилади;
- ❖ сариқ ҳошиядаги қора рангдаги матн бошқа рангларга қараганда кўпроқ кишиларни матнни ўқишга жалб қилади;
- ❖ рекламада рамкаланган тасвирлар, изоҳлар рамкаланмаган матнларга нисбатан биринчи навбатда ўқилади;
- ❖ рекламадаги сўз ўйинлари унинг ўқувчанлигини пасайтириб юборади;
- ❖ рекламада матн қанчалик қисқа бўлса тез ёдда қолади;

Реклама туризмнинг доимий йўлдоши бўлиб, туристларга фақат саёҳат вақтида эмас, балки ундан сўнг ҳам хизмат кўрсатади. Бу эса рекламага алоҳида маъсулият юклайди ва туризмдаги товар ва хизматларни таклиф қилишда туризм бозоридаги ахборотларга тўла моддий маҳсулот вазифасини бажаради. Ёдда тутиш лозимки, туристик маршрут қанчалик мукаммал ишлаб чиқилса унинг рекламаси мазмуни шунчалик қизиқтирувчи маълумотларга бой бўлади. Туризм бозорида реклама қанчалик кўп бўлса, халқаро миқёсда ҳам маҳаллий миқёсида ҳам туристлар оқимининг кучайишига ижобий таъсир қилади.

Ўзбекистон Республикасининг "Оммавий ахборот воситалари тўғрисида"ги Қонунида шундай дейилади: "ОАВда, реклама ахборотлари ва материалларига махсулаштирилган сифатида рўйхатга олинмаган реклама тарқатиш ҳажми даврий босма нашрнинг алоҳида номери ҳажмининг 40 фоизидан; радио ва теледастурлар учун-25 фоиздан ошмаслиги лозим. Таҳририят маълумот, таҳририят ва муаллифлик материаллари кўринишда жойлаштирилган реклама учун ҳақ олиш ҳуқуқига эга эмас".

Ўзбекистон Республикасининг "Маҳсулотлар ва хизматлар сертификацияси тўғрисида"ги Қонунида мажбурий сертификациядан ўтиши лозим бўлган, аммо мувофиқлик сертификатига эга бўлмаган маҳсулотларни реклама қилиш таъқиқланади. Туроператор турлар сотиш билан боғлиқ каталоглар, реклама варақалари ва эълонлардаги маълумотларнинг тўғрилиги учун жавобгар ҳисобланади.

Турмаҳсулот рекламасининг мураккаблиги шундаки, у бир вақтнинг ўзида қатор турли хил жиҳатларни акс эттириши лозим:

- ❖ талабнинг бозор сегментлари бўйича таклифларнинг турли-туманлиги (масалан, ёш болалардан бошлаб, ўрта синф вакилларига қадар ва ВІП-туристлар учун);
- ❖ саёҳат ва сафарлар жойларининг фарқлари (масалан, анъанавий йўналишлар - Туркия, Кипр, Италия, Испания, Марокко, Бали, Кения ва ҳоказо каби янги йўналишлар);
- ❖ туризмнинг турли кўринишлари (спорт, тарихий, соғломлаштириш ва бошқалар).

Кўпинча, бир реклама ахборотида маҳсулотни ҳаракатлантирувчи ҳар учала ташкил қилувчини ҳам ҳисобга олиш талаб қилинади (йўналиш, сафарлар кўринишлари ва истеъмолчилар категориялари бўйича ажратилган таклифлар). Бунда рекламанинг қуйидаги асосий принципларини ҳисобга олиш зарур:

- ❖ реклама қисқа бўлиши лозим, акс ҳолда у охиригача қабул қилинмайди;

- ❖ реклама мижозларга тушунарли бўлиши керак, чунки онгли қабул қилинган нарсалар одатда хотирада кўпроқ сақланиб қолади;
- ❖ ахборотнинг бошидаги ва охиридаги хабарлар ахборотнинг ўртасида келтириладиган маълумотларга қараганда яхши эсда қолади. Реклама ахбороти макети ва матнини тузишда асосий маълумот билан бошлаб, у билан тугатиш учун уни олдиндан ажратиб олиш лозим;
- ❖ маълумотлар одатий тушунчаларга, ишончлар, фикрларга зид бўлмаса, енгил қабул қилинади ва яхши эслаб қолинади;
- ❖ жамият ҳаётининг асосий тенденциялари руҳиятини ҳам ҳисобга олиш зарур. Бунинг учун аҳоли ичида ижтимоий сўровлар, яъни маркетинг тадқиқотларини ўтказиш керак. Фақат шу орқали мижозларга нима ёқишини билиб олиш мумкин.

Туристик фирмадаги реклама бўйича тактик қарорлар ўз ичига 3 блок саволларни олади:

- ❖ реклама воситалари ёки реклама ташувчиларни танлаш;
- ❖ реклама эълонларига тўловлар ва харажатларни назорат қилиш;
- ❖ реклама мурожаатномаларининг чиқиш графиги.

Экологик туризм маршрутларининг рекламасини ишлаб чиқишда дастлаб экотуризм маршрутининг мавзуси аниқланади. Республикамизда экотуризмни ривожлантиришда табиат қўриқхоналаридан фойдаланиш ҳақида жуда кўплаб мулоҳазалар ва таклифлар, тавсиялар билдирилмоқда. Лекин, юқорида қайд қилганимиздек табиат қўриқхоналаридан экотуризм мақсадларида фойдаланишнинг ҳуқуқий меёрлари ишлаб чиқилмаганидан ҳозирча бу экотуристтик салоҳиятдан фойдаланиш имкониятлари йўқ.

Шунга қарамасдан ҳозирданоқ табиат қўриқхоналаримиздаги экотуристтик объектларни рўйхатга олишимиз ва уларнинг тавсифларини ёзиб боришни бошлашимиз керак. Албатта, табиат қўриқхоналарнинг ўзига хос бўлган табиат ландшафтларининг рангли тасвирлари каталоглари ишлаб чиқилган. Экотуризм ривожланишидаги ҳалқаро статистикани кўрганимизда

ички туризмда ҳам ҳалқаро туризмда ҳам 70–80% туристлар табиат кўриқхоналаридаги ноёб айниқса, тубжой табиатидаги ҳайвонот оламига қизиқишмоқда. Қуйида биз Ўзбекистон чўлларининг табиатидаги ҳайвонот оламини тасвирловчи экотуристик маршрутдаги асосий ва қизиқарли ҳайвон турларини реклама қилиш лойиҳасини ишлаб чиқишга ҳаракат қиламиз.

Қизилқум экотуристик районида Қизилқум табиат кўриқхонаси жойлашган. Экотуристик рекламанинг мавзуси: «Қизилқум табиат кўриқхонасига саёҳат» рекламасида экотуристик маршрутнинг ўзи ишлаб чиқилмайди. Балки туристларни қизиқтирувчи ва бу табиат кўриқхонасига бориш истагини ҳосил қилувчи ҳис–туйғуни ҳосил қилади. Бу рекламадан кейин экотурист албатта ушбу кўриқхона тур маршрутини излашга мажбур бўлади. Шунинг учун ҳам туризмнинг тижорий сир–асрорларини бирданига эълон қилиб бўлмайди. Дастлаб экотуристик маршрутнинг жозибадор ва қизиқарли объектларининг бир қисмигина рекама қилинади. Қайд қилинган мавзудаги экотуристик реклама қуйидагича бўлиши мумкин;

Қизилқум давлат кўриқхонаси Амударёнинг ўрта оқимидаги қиргоқларидаги тўқайзор табиатига қўшилиб кетадиган Қизилқум чўли ҳудудларида жойлашган бўлиб чўлларимизнинг, тўқайзорларнинг типик табиати ва бу табиат билин боглиқ ҳайвонот оламини тасвирлайди.

Амударёнинг қиргоқ бўйларида жойлашган бетакрор табиати ва ноёб ҳайвонот оламига эга бўлган тўқайзорлар Қизилқумнинг бепоён чўлига улашиб кетади.

Ўзбекистон Республикасининг «Қизил Китоб»ига ва Ҳалқаро «Қизил китоб» га киритилган ва ҳалқаро миқёсда қўриқланаётган Қизилқум эчкиэмарининг энг кўп сонлари ушибу қўриқхонада муҳофаза қилинади.

Қўриқхона муҳофазаси тўқайзорлар ва чўл табиатидаги экотизимларнинг ёнма-ён жойлашишидаги қуруқ ва нам иқлимли экологик табиий шароитларга мослашган майда судралиб юривчи калтакесакларнинг ҳам кўпайишига табиий шароит яратмоқда.

Қўриқхонада қўриқланаётган «Ҳалқаро қизил китоб»даги Бухоро буғуси (Хонгул)

Қўриқхонадаги жайронлар ва сайгоқ

*Туристлар қўриқхона ҳудудидаги қумли чўлга туяларда
экзотик экскурсия чиқишлари мумкин.*

*Туристтик маршрут охирида экотуристлар дарахтлар соясида дам олиб
жўшқин Амударёни томоша қилишлари мумкин*

Келтирилган маълумотлар ва расмлар экотуристларни албатда кўриқхона табиати ва ноёб ҳайвонлари ҳақидаги олдинги, эшитган, ўқиган ахборотларини тасдиқлайди ва албатда кўриқхонага ташриф қилишга ундайди. Ушбу рекламани ишлаб чиқган туроператор турагентликларга сотиши, меҳмонхоналарга, туристик ташкилотларга таклиф қилиши, икки томонлама шартномаларни тузиши, интернет, радио, ТВ, кўча ва бошқа реклама тарқатиш усулларидадан фойдаланиши мумкин.

Экологик туризм маршрутларини ишлаб чиқувчи туроператорлар ватанимизнинг табиати ва ундаги биологик хилма-хил ресурсларни мукамал билишлари лозим. Чунки, экологик туризм маршрутларининг реламасида кўриладиган барча қизиқтирувчи объектларни жойлаштириб бўлмайди. Яна шундай талабларга ҳам эътибор бериш кеаракки, Европа давлатларида экологик турларга махсус тайёрланган, экологик турларга ихтисослашган гидларни талаб қилишади. Масалан, биргина Германияда 122 та туристик фирмалар фақат экологик туризмга махсус ихтисослашган бўлиб шулардан 50 % и хорижий давлатларнинг экологик туризмга ихтисослашган туристик фирмалари билан ишлашади.

Шунинг учун ҳам туроператорларимиз экологик турларда хорижий туристларнинг ватанимиз табиати ҳақидаги ҳарқандай саволларига тўғри жавоб бериш учун тайёр бўлишлари керак.

3.2.Ўзбекистоннинг экотуристик районлари рекламаларини яратиш

Ўзбекистоннинг экотуристик районларининг рекламалари ишлаб чиқилган ёки яратилган эмас. Бу йўналишда илмий-амалий тадқиқотлар ҳам бошланган эмас. Бу салбий ҳолатнинг сабаблари кўп. Агар сабабларни таҳлил қиладиган бўлсак, ўз-ўзидан аён бўладики, Ўзбекистоннинг экотуристик районлари харитасини ёки бу экотуристик районларнинг тавсиф ва таърифларини туризм соҳасидаги мутахассисларнинг кўпчилиги ҳам билмасликлари маълум бўлади. Иккинчидан, Ўзбекистоннинг экотуристик районлари ва улардан мамлакатимизда экотуризмни ривожлантиришда фойдаланиш йўналишида илмий-амалий мақолалар ҳам деярли йўқ ҳисобида.

Шунинг учун ҳам биз Ўзбекистоннинг экотуристик районларининг рекламаларини ишлаб чиқишда экотуризм ривожланган хориж давлатларининг тажрибаларига амал қилишимиз мумкин. Экологик туризм ривожланган Европа давлатларида, АҚШда ва Канада давлатида экотуризмнинг асосий ресурслари алоҳида муҳофазадаги ҳудудлар ҳисобланиб бу ҳудудлар миллий парклар, давлат табиат қўриқхоналари, давлат табиат буюртмахоналари ва табиат ёдгорликлари ҳисобланади.

Бу давлатларда экотуризмнинг рекламасида алоҳида муҳофазадаги ҳудудлардаги (миллий парклар, табиат қўриқхоналари, табиат буюртмахоналари ва табиат ёдгорликлари) асосий муҳофазадаги, халқаро «Қизил китоб»даги бир ёки иккита ҳайвон ёки парранданинг расмлари берилади. Рекламада бу ҳайвонларнинг ноёблиги, қирилиб кетиши арафасида турганлиги, уни муҳофаза қилишнинг ва сақлаб қолишнинг зарурлиги, лозим топилса уни муҳофаза қилиш ва кўпайтиришга моддий ёрдам беришнинг ватандаги биологик ресурсларни келажак авлодлар учун сақлаб қолишдаги

хайрли ишлар эканлиги ҳам, бундай кишиларнинг номлари ва ёрдам миқдорлари газета ва журналларда эълон қилиниши, уларнинг оилалари миллий паркларга ва табиат қўриқхоналарига бепул қўйишликлари маълум қилинади.

Шунинг учун ҳам экотуризм ривожланган хорижий давлатларнинг аҳолиси ўз ватанидаги миллий парклар, табиат қўриқхоналарида муҳофаза қилинаётган ёввойи ҳайвон ва паррандаларни яхши билишади. Келтирилганларни ҳисобга олиб биз ҳам Ўзбекистоннинг экотуристлик районларида ўзига хос бўлган табиий ландшафт кўринишларини, асосий муҳофазадаги ҳайвонларини ёки ёввойи паррандаларини «Ўзбекистоннинг экотуристлик районлари рекламаси» мавзусида беришга ҳаракат қилдик.

Маълумки, ҳарқандай туристик ҳаракатлар ва фаолиятлар туристик маршрутлардан бошланади ва туристик маршрутда туристни қизиқтирадиган асосий расмлар ёки ахборотлар тасвирланади. Шунинг учун ҳам туристик маршрутлар ишлаб чиқишда рамзлар ва эмблемалардан фойдаланиш туризм рекламасида муҳим ўринни эгаллайди. Чунки, эмблема ёки рамз қўйилгандан кейин туристик ресурс ёки туристик объект ҳақида қўшимча изоҳларнинг ёзилишига эҳтиёж қолмайди. Бунинг учун туроператорлар билимли бўлиши керак.

Дунё экологик туризмида экотуристлар миллий парклар ва табиат қўриқхоналарига қизиқишадилар. Бунинг бош сабаби табиат қўриқхоналарида табиий ландшафтларнинг, биологик ресурсларнинг сақланиб қолганлиги ҳисобланади. Қуйида Ўзбекистон экотуристлик районларининг рамзларини бизнинг хулосаларимиз бўйича келтирамиз. Бу рамзлар ёки эмблемаларни танлашда Ўзбекистоннинг экотуристлик районларида жойлашган миллий парклар, табиат қўриқхоналари, табиат буюртмахоналарида муҳофаза қилинаётган ҳайвонлар, паррандалар ёки экотуристлик район учун асосий экотуристлик эътиборни билдирувчи ёки ноёб табиий ландшафт кўринишлари ҳисобга олинди.

*“Зарафшон” табиат
қўриқхонасининг рамзи*

*«Алоҳида муҳофаза қилинадиган
ҳудудлар»нинг рамзи*

*«Чотқол-Уғом миллий
парки» ва «Чотқол»
биосфера табиат
қўриқхонасининг рамзи*

Ҳисор табиат қўриқхонасининг рамзи

НУРОТА” ҚЎРИҚХОНАСИНИНГ РАМЗИ

«БАДАЙТЎҚАЙ» ХАЛҚАРО БИОСФЕРА РЕЗЕРВАТИНИНГ РАМЗИ

“ЖАЙРОНХОНА” ХАЛҚАРО ПАРВАРИШХОНАНИНГ РАМЗИ

ЗОМИН МИЛЛИЙ ПАРКИ РЕКЛАМАСИ

ТУРКИСТОН ТИЗМА ТОҒЛАРИНИНГ ҲУДУДЛАРИДАГИ ҚИЗИЛМОЗОРСОЙ, КЎЛСОЙ, СУПА, ЧОРТАНГИ, ШАРИЛЛОҚ, ҚАШҚАСОЙ, ЎРИКЛИ СОЙЛАРИ БУ ТОҒЛАРНИНГ ЭНГ ХИЛМА-ХИЛ ТАБИИЙ АРЧАЗОР ЎРМОНЛАРИ БИЛАН ҚОПЛАНГАН. ҚЎРИҚХОНАНИНГ УМУМИЙ МАЙДОНИ 26800 ГЕКТАРНИ ТАШКИЛ ҚИЛАДИ, ШУНДАН 22135 ГЕКТАРИ АРЧАЗОР ЎРМОНЛАРИ БИЛАН ҚОПЛАНГАН.

Хулосалар:

1. Ўзбекистонда экологик туризмни ривожлантириш Концепцияси ишлаб чиқилган. Экологик туризм ривожланган ва экологик туризмни ривожлантираётган давлатларнинг экологик туризмни ривожлантириш концепцияларини умумлаштириб жаҳонда экологик туризмнинг замонавий концепцияси ва амалиётини қуйидаги йўналишларда кўриш мумкин;

- Экологик туризм ривожланган АҚШ ва Канада давлатларининг экотуриزمни кучли амалиётга асосланганлиги, экологик туризмнинг стратегик ва тактик режалари асосида ривожлантирилиши;
- Экологик туризм ривожланган Ғарбий Европа давлатлари экотуризмни кучли илмий назария ва амалиётга асосланганлиги, экологик туризмнинг стратегик ва тактик режаларга асосланиб ривожлантирилиши;
- Экологик туризмни ривожлантиришда Австралия моделининг устиворликга эришиб бораётганлиги ва экологик туризмни ривожлантириш давлатлар сиёсатига айлантирилиб борилаётганлиги;
- Экологик туризмни ривожлантиришга киришаётган Осиё давлатларида экологик туризмни ривожлантириш ўзининг дастлабки босқичида ва бу давлатларда экотуризмни ривожлантиришнинг концепцияси ва давлат дастурларини ишлаб чиқиш суст кечаётганлиги;
- Африка давлатларида экологик туризм нотекис ривожланаётганлиги ва бу давлатлар ўзларида экотуризм ресурслари салоҳиятларига қараб ривожлантиришнинг Ғарбий Европа давлатлари экотуризмни дастурлари ва моделларини экологик туризм амалиётида қўллаётганлигини келтириш мумкин.

2. Ўзбекистоннинг экотуристлик районларининг тавсифлари келтирилди.

3. Мамлакатимизда экологик туризмни ривожлантиришнинг стратегик вазибалари қуйидагилардан иборат бўлиши лозим:

- Давлат миқёсида экологик туризмни туризм соҳасидаги муҳим йўналиш деб қабул қилиш ва “Ўзбекистонда экологик туризмни ривожлантиришнинг Давлат дастури”ни қабул қилиш;
- Табиат муҳофазасида экологик туризм манфаатларига ва табиат муҳофазасига мос бўлган ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатларни қабул қилиш;
- Экологик туризм ривожланган давлатларнинг илғор тажрибалари замонавий технологияларини ўрганиш ва миллий экологик туризмда жорий қилиш;

4. Ўзбекистонда экологик туризмни ривожлантиришдаги муҳим тактик вазифалар белгиланди:

- Экологик туризм бўйича ички ва ташқи туризм бозори учун рақобатбардош турмахсулотлар ва тур дастурлар ишлаб чиқиш;
- Экологик туризмни ривожлантиришда тадбиркорликни, ташаббускорликни давлат имтиёзлари асосида қўллаб-қувватлаш, ташкил қилиш ва ривожлантириш;
- Экологик туризмнинг мукамал ахборот рекламаларини яратиш ва туризм бозорига чиқариш;

6. Қизилқум экотуристтик районида туристик маршрут ишлаб чиқилди.

7. Ўзбекистоннинг экотуристтик районларини билдирувчи рамзлар, эмблемалар тавсия қилинди.

Тавсиялар:

Ўзбекистоннинг экотуристик районлари харитасининг ишлаб чиқиши ҳам мамлакатимизда экологик туризмни ривожлантиришдаги жиддий тадқиқотлардан ҳисобланади. Шу билан бирга бу экотуристик районларда экологик туризмни ривожлантиришда қуйидаги муаммо ва масалаларни ҳал қилишга тўғри келади;

- 1.Экотуристик райондаги экологик туризм ресурсларидан экологик туризмни ривожлантиришда фойдаланишнинг ҳуқуқий-мъёрларини ишлаб чиқиш;
- 2.Экотуристик районда туризмда фойдаланиш мумкин бўлган барча ресурсларнинг рўйхатини тузиш ва таъриф-тавсифларини тайёрлаш;
- 3.Экотуристик районнинг экотуристик ресурслари рекламаларини ишлаб чиқиш;
- 4.Экотуристик райондаги экологик туризм ресурсларига экотуристик экскурсия ва экотуристик маршрутлар ишлаб чиқиш;
- 5.Экотуристик районда аҳолини экотуризм соҳасига тайёрлашда бепул ўқитиш ва экотуризм тадбиркорлиги марказларини ташкил қилиш;
- 6.Экотуристик районда экологик туризмни ривожлантиришнинг ҳудудий дастурлари ва стратегик режаларини ишлаб чиқиш;
- 7.Экотуристик районлардаги экологик туризм ресурсларида (объектларида) экотуристик инфратузилмалар яратишга киришиш;

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикасининг “Табиатни муҳофаза қилиш тўғрисида”ги Қонуни, Тошкент, Ўзбекистон, 1992 йил 9 декабр.
2. Ўзбекистон Республикасининг “Алоҳида муҳофаза қилинадиган ҳудудлар тўғрисида”ги Қонуни, Тошкент, Ўзбекистон, 1993 йил 7 май.
3. Ўзбекистон Республикасининг «Туризм тўғрисида»ги қонуни, «Халқ сўзи» газетаси, 1999 йил 14-сентябр.
4. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А. Каримовнинг «Ўзбекистон Республикасида 2012-2016 йилларда хизмат кўрсатишни ривожлантириш Дастури тўғрисида»ги 2012 й. 10 майдаги ПФ-1754-сонли Қарори.
5. Каримов И.А., Ўзбекистон XXI аср бўсағасида: хавфсизликка таҳдид, барқарорлик шартлари ва тараққиёт кафолатлари. Тошкент. “Ўзбекистон”, 1997.-325 б.
6. Каримов И.А., Обод ва озод Ватан, эркин ва фаровон ҳаёт пировард мақсадимиз. Тошкент, Ўзбекистон, 2000.-232 б.
7. Аберкулов Қ.Н., Ҳожиматов А.Н., Ражабов Н.Р., Табиатдан фойдаланиш иқтисоди. ТДИУ, Тошкент, 2002.
8. Аберкулов Қ.Н., Ҳожиматов А.Н., Ражабов Н.Р., Атроф муҳитни муҳофаза қилиш. Тошкент, ТДИУ, 2003.
9. Александрова А.Ю., География туризма. Москва, КноРУС, 2010- 592 с.
10. Бадай-тўқай кўрикхонаси ва Қорақалпоғистондаги тўқайларни сақлаб қолиш. Бадай-тўқай кўрикхонасининг 35 йиллигига бағишланган рисола, Нукус, 2012.-24 б.
11. Дроздов А.В., Основы экологического туризма. Москва, Гардарики, 2005.- 271 с.
12. Долженко Г.П., Экскурсионное дело. Издательский центр»МарТ-Москва-Ростов на-Дону, 2006- 301 с.
13. Дурович А.П., Реклама в туризме, «Новое знание», 2008.- 254 с.
14. Исломова Р.А., Экологик туризмни ривожлантириш муаммолари. Тошкент-Иқтисодиёт-2014, 131 б.

15. Маматкулов Х.М., Туризм инфратузилмаси. Тошкент, Ўзбекистон файла суфлар миллий жамияти. 2011.-336 б.
16. Рафиқов А.А., Геоэкологик муаммолар, Тошкент, “Ўқитувчи”, 1997.-111б.
17. Нигматов А., Шомуротова Н., Ўзбекистонни экотуристлик районлаштириш тажрибаси. Экология хабарномаси, ж.№ 2, Тошкент. 2007.46-54 б.
18. Тухлиев И.С., Ҳайитбоев Р., Сафаров Б.Ш., Турсунова Г. Туризм асослари. Дарслик. Тошкент. 2014.-330 б.
19. Ўзбекистонда экологик туризмни ривожлантириш Концепцияси.
Экология хабарномаси, № 2, Тошкент, 2007.5-14 б.
20. Ҳайитбоев Р., Матякубов У., Экологик туризм. Самарқанд, 2010.-60 б.
21. Ҳайитбоев Р., Экологик туризм; муаммолар ва ечимлар. Региональный туризм; Современное состояние, проблемы и перспективы.-Сборник докладов и тезисов международного туристского форума. Тошкент, 2012.-160-165 с.